

Bemiddelen, besturen, beïnvloeden

Een vergelijkende studie naar de agency van
Mathilde van Quedlinburg en Mathilde van Essen
tussen 966 en 1011



Veerle Berends s1050179

Begeleider: Dr. L.S. van Raaij

14-06-2025

Bemiddelen, besturen, beïnvloeden:

*Een vergelijkende studie naar de agency van Mathilde van Quedlinburg en Mathilde van
Essen tussen 966 en 1011*

Door

Veerle Berends

Een bachelorthesis ingediend bij het departement van geschiedenis, kunstgeschiedenis en oudheid

Radboud Universiteit Nijmegen

Ter vervulling van de eisen voor de graad van de bachelor geschiedenis

Begeleider: Dr. L.S. van Raaij

Tweede corrector: Dr. B. Roest

Woord aantal: 10.000

Cursusnaam: Bachelorwerkstuk (LET-GESB3100)

Coördinator: Maud Ramakers MA

Geschreven in het academisch jaar 2024-2025

Afbeelding voorkant: Donorplaat van het Otto-Mathildekruis; onbekend; Essen; c.982; émail-cloisonné; 44.5cm x 29.5 cm; Essener Domschat.

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	4
2.	Status Quaestionis	6
3.	Methodologie	9
4.	De abdissen als actoren in de politieke en juridische sfeer	11
4.1.	Oorkonden als vorm van politieke macht	12
4.2.	Bemiddeling in de oorkonden van Mathilde van Quedlinburg.....	14
4.3.	Machtsbevestigingen in de oorkonden van Mathilde van Essen	15
5.	De politieke macht van Mathilde van Quedlinburg.....	19
5.1.	Mathilde van Quedlinburg in Thietmar's <i>Chronicon</i>	20
5.2.	Politieke macht en numismatiek in Quedlinburg.....	22
6.	Mathilde van Essen als patroon van kunst en literatuur	25
6.1.	Het Otto-Mathildekruis: een wereldse uitstraling met dynastieke representatie	26
6.2.	Het tweede Mathildekruis.....	28
6.3.	De <i>Chronicon</i> Æthelweardi	30
7.	Conclusie en discussie.....	32
	Bibliografie.....	35
	Primaire bronnen	35
	Literatuurlijst	36
	Digitale bronnen	40
	Appendix A: Stamboom van de Ottoonse abdissen (gesimplificeerd)	41
	Appendix B: Stamboom Ottoonse/Liudolfingische opvolgers (gesimplificeerd)	42
	Appendix C: Oorkondentabel Mathilde van Quedlinburg en Mathilde van Essen	43
	Appendix D: Het Otto-Mathildekruis.....	44
	Appendix E: Donorplaat van het Otto-Mathildekruis	45
	Appendix F: Het tweede Mathildekruis	46
	Appendix G: Donorplaat van het tweede Mathilde kruis	47
	Appendix H: Het Theophanu Evangeliarium	48

1. Inleiding

Bij het openslaan van geschiedenisboeken over de middeleeuwen komen vanzelfsprekend welbekende dynastieën naar voren, zoals de Karolingische en de Ottoonse dynastie. In deze patriarchale samenlevingen verliep opvolging bij uitstek via de mannelijke lijn, naar wie de families zijn vernoemd. Naamgeving was een belangrijk onderdeel van dynastieke continuïteit en maakte deel uit van de identiteit van een persoon.¹ Waar de naam Otto de mannelijke takken van de Ottoonse dynastie domineert, doet de naam Mathilde dit bij de vrouwelijke kant. In totaal hebben er tussen c.895 en 1031/32 zeven vrouwelijke familieleden Mathilde geheten.² Zes van deze Mathildes zijn vernoemd naar de stammoeder van de Ottoonse dynastie: Mathilde van Ringelheim (c.895-968), de echtgenote van Hendrik de Vogelaar (876-936) en koningin-gemalin van het Duitse rijk tussen 919 en 936. Waar er al veel onderzoek naar de Otto's is verricht, blijft het onderzoek naar de Mathildes achter. Onterecht, omdat de Saksische Mathildes net zoals hun mannelijke familieleden invloedrijke politieke en religieuze rollen hebben gespeeld tussen de achtste en tiende eeuw.

Deze scriptie zal zich focussen op de Ottoonse abdisen Mathilde van Quedlinburg (955-999) en Mathilde van Essen (949-1011). Er zal specifiek worden gekeken naar hun agency en (vrouwelijke) politieke cultuur in het Ottoonse rijk tussen 966 en 1011.³ Mathilde van Quedlinburg was de dochter van Otto I (912-973) en zijn tweede echtgenote Adelheid van Bourgondië (931-999) (zie appendix A). Ze werd in 966 op elfjarige leeftijd tot abdis van Quedlinburg gewijd en vervulde deze positie tot haar overlijden in 999.⁴ Tijdens haar ambtstermijn is Quedlinburg tot een belangrijk monastiek en religieus centrum uitgegroeid en heeft ze zich met politiek beziggehouden. Ze maakte bijvoorbeeld deel uit van de onderhandelingen die gevoerd werden met Hendrik II van Beieren na een door hem gepoogde staatsgreep over de troon van Otto III.⁵ Ook steunde ze haar schoonzus Theophanu in haar conflict met hun moeder Adelheid.⁶ Tenslotte heeft ze tussen 997 en 999 het regentschap over Duitsland op zich genomen, vanwege het verblijf van Otto III in Italië.

Mathilde van Essen was de dochter van Liudolf van Zwaben (c.930-957) en zijn echtgenote Ida (d.986) en via haar vader kleindochter van Otto I en zijn eerste echtgenote Edith van Wessex

¹ Alhoewel er ook uitzonderingen zijn. Willem, de bastaardzoon van Otto I, had als een van de weinigen geen Ottoonse naam. Dit versterkte zijn bastaardstatus en uitsluiting uit de lijn van troonsopvolging. Naamgeving was dus een krachtig mechanisme: P.G. Jestic, *Imperial ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth-Century Germany* (Cham 2018) 107.

² 1. Mathilde van Ringelheim (c.895-968), 2. Mathilde van Essen (949-1011), 3. Mathilde van Quedlinburg (955-999), 4. Mathilde van Frankrijk (c. 943 – tussen 981 en 990), 5. Mathilde van Lotharingen (979-1025), 6. Mathilde van Zwaben (c. 988-1031/1032) en 7. Mathilde van Dietkirchen en Vilich (c.1012 - na 1021). Zie Appendix A en B voor stambomen van de Mathildes en de Ottoonse dynastie.

³ Met agency wordt de mogelijkheid tot zelf handelen bedoeld; vrouwelijke politieke cultuur verwijst naar de manier waarop vrouwen betrokken waren bij de vorming en uitoefening van macht, op zowel formeel als informeel gebied. Dit vond vaak plaats binnen de familie, de gemeenschap en in religieuze instellingen, alhoewel het niet tot deze plekken beperkt was. Een voorbeeld van vrouwelijke politieke cultuur is het onderhouden van netwerken, het zijn van bemiddelaars en het uitoefenen van culturele macht (het bevorderen van kunst, literatuur en religie, bijvoorbeeld via patronage).

⁴ Matilda, abbess of Quedlinburg; <https://epistolae.ctl.columbia.edu/woman/11.html>, geraadpleegd op 18 april 2025.

⁵ Matilda, abbess of Quedlinburg; <https://epistolae.ctl.columbia.edu/woman/11.html>, geraadpleegd op 18 april 2025.

⁶ Ibidem.

(c.910-946) (zie appendix A). Ze was van 971 tot haar overlijden in 1011 abdis van de abdij van Essen. Mathilde van Essen is een tak verder van de Ottoonse troonsopvolging verwijderd, maar zeker niet minder interessant om te bestuderen. Haar vader, de eerste aangeduide erfgenaam van Otto I, kwam namelijk in opstand tegen zijn vader nadat Otto I hertrouwde met Adelheid en zij een zoon had gebaard.⁷ Liudolf was bang om zijn positie als erfgenaam te verliezen, wat terecht bleek. Hij werd in 954 van zijn hertogdom ontheven.⁸ Na het overlijden van haar broer Otto I van Zwaben in 982 was Mathilde van Essen de enige overlevende van de lijn van Otto I en Edith, waarna ze zich veel beziggehouden heeft met het herdenken van haar familie.

Een aspect dat niet vergeten kan worden bij onderzoek naar deze vrouwen, is het belang van monastieke geschiedenis. Mathilde van Essen en Mathilde van Quedlinburg waren namelijk beiden abdisen die regeerden vanuit hun respectievelijke abdij. Abdijen waren in de vroege middeleeuwen belangrijke instellingen die zich met het zielenheil en de herdenking (*memoria*) van de bevolking en bestuurders van het desbetreffende gebied/rijk bezighielden.⁹ Daarnaast kende het Ottoonse rijk het *Reichskirchen*-systeem wat ervoor zorgde dat de abdijen van Quedlinburg en Essen als rijkskerken van *Reichsunmittelbarkeit*, of rijksonmiddellijkheid, genoten.¹⁰ Dit hield in dat ze niet aan een lokale heer, maar onmiddellijk aan de keizer verantwoording aflegden. Dit maakte de positie van de beide abdisen zo bijzonder omdat ze door deze regeling van meer rechten genoten dan abdijen die deze status niet hadden.¹¹ Om deze redenen vormen ze een belangrijk onderdeel van deze scriptie, waarin de abdijen van Quedlinburg en Essen in een vergelijkend perspectief bestudeerd worden.

Beide abdisen hebben hun abdij op een eigen manier bestuurd en hierover zijn verschillende bronnen nagelaten, zoals de *Annales Quedlinburgenses* die in Quedlinburg zijn geschreven. Mathilde van Essen staat bekend om de kunstwerken die zij aan de Essener domschat toevoegde, zoals het Otto-Mathilde kruis. Deze teksten en kunstwerken zijn interessant omdat zij een belangrijke bron vormen voor het bestuderen van vrouwelijke macht. De Ottoonse geschiedenis kent namelijk nog vooral een nadruk op koninklijke en keizerlijke instanties en het is daarom extra relevant om onderzoek te doen naar de agency van vrouwen die zich buiten deze machtsinstanties manoeuvreerden en/of een stap verder van de directe familie af stonden.

⁷ K.U. Mersch, 'Quedlinburg Abbey's Medieval History in Ever-Changing Political and Religious Frameworks: A Survey' in: Karen Blough ed., *A Companion to the Abbey of Quedlinburg in the Middle Ages* (Leiden 2023) 15-46, aldaar 21.

⁸ Na dit voorval heeft Liudolf zich met zijn vader verzoend, maar zelfs toen kreeg hij zijn hertogdom niet terug.

⁹ J.W. Bernhardt, *Itinerant Kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c. 936-1075* (Cambridge 2002) 30.

¹⁰ Laura Wangerin bespreekt ook hoe Ottoons Duitsland een grote mate van interactie tussen ecclesiastische en koninklijke sferen kende, wat de positie van de abdijen bijzonder maakte: L. Wangerin, *Kingship and Justice in the Ottonian Empire* (Ann Harbor MI, 2019) 58.

¹¹ Mersch, 'Quedlinburg Abbey's Medieval History in Ever-Changing Political and Religious Frameworks: A Survey', 16.

2. Status Quaestionis

De Ottoonse geschiedenis wordt al decennialang onderzocht en kent een rijke historiografie. Waar er voorheen vooral aandacht was voor Ottoonse geschiedenis bij Duitse (kunst)historici, wordt er tegenwoordig steeds internationaler gepubliceerd over deze vroegmiddeleeuwse dynastie.¹² De relevante literatuur voor deze scriptie is in verschillende onderzoeksvelden te verdelen. Ten eerste is er het gebied van dynastieke geschiedenis, die kijkt naar de structuur van de Ottoonse dynastie en de bijbehorende politieke intriges.¹³ Vervolgens is er een onderzoeksveld dat zich richt op middeleeuwse vrouwengeschiedenis¹⁴, een derde veld met een focus op monastieke studies¹⁵ en ten slotte een veld dat kijkt naar herinneringsculturen, die een belangrijke rol speelden bij de Ottonen.¹⁶

Net zoals andere historische gebieden kende de Ottoonse historiografie voorheen vooral een politieke focus, met veel aandacht voor grote instanties zoals koningspaltsen, waar vooral mannen heersten.¹⁷ Deze trend veranderde in de jaren 1970 door de *cultural turn*. Deze beweging zorgde ervoor dat er meer aandacht ging naar cultuur in historische debatten. Er was niet alleen meer aandacht voor grote politieke gebeurtenissen zoals oorlog, en voor diplomatie, maar er ontstond ook meer interesse in bijvoorbeeld handschriftproductie, zoals in de studie *The Art of the Illuminated Manuscript* van David Robb is te zien, waarin hij de Ottoonse boekilluminatie beschrijft.¹⁸ Deze periode is naast de *cultural turn* ook gekenmerkt door de opkomst van vrouwen- en genderstudies. Vanaf 1976 werden er aan Nederlandse universiteiten posities opgericht om onderzoek naar vrouwen

¹² L. Wangerin, 'The governance of Ottonian Germany in historiographical perspective' *History Compass* 15:e12367 (2017) 1-10, aldaar 2; J. Fleckenstein, *Die Hofkapelle der deutschen Koning, T.2: Die Hofkapelle im Rahmen der Ottonische-Salischen Reichskirche. Schriften der MGH 16/11* (Stuttgart 1966); P. Willmes, *Der Herrscher- 'Adventus' im Kloster des Frühmittelalters* (München 1976); E. Müller-Mertens, *Die Reichsstruktur im Spiegel der Herrschafts Praxis Otto des Großen* (Berlijn 1980).

¹³ H. Keller, *Ottonische Königsherrschaft: Organisation und Legitimation königlicher Macht* (Darmstadt 2002); D.A. Warner, 'Rituals, Kingship and Rebellion in Medieval Germany' *History Compass* 8:10 (2010) 1209-1220; S. Maclean, *Ottonian Queenship* (Oxford 2017); J. Audebrand, 'Empresses and abbesses: Ottonian dominae imperiales (tenth and eleventh centuries)', vert. Marian Rothstein, *The Gender of independence* 1:53 (2021) 237-260; Jestic, *Imperial Ladies of the Ottonian dynasty: Women and Rule in Tenth-Century Germany*; De onderzoeksvelden die hier geïdentificeerd worden kennen geen harde grenzen. Publicaties (zoals Audebrands werk over Ottoonse *dominae imperiales*) kunnen binnen meerdere velden vallen, zoals zowel dynastieke geschiedenis, als vrouwengeschiedenis.

¹⁴ E. Ennen, *Frauen im Mittelalter* (München 1985); H. Feld, *Frauen des Mittelalters. Zwanzig geistige Profile* (Keulen 2000); D. Müller-Wiegand, *Vermitteln – Beraten – Erinnern. Funktionen und Aufgabenfelder von Frauen in der ottonischen Herrscherfamilie (919-1024)* (Kassel 2005).

¹⁵ K. Blough, 'Abbatial Effigies and Conventual Identity at St. Servatius, Quedlinburg' in Karen Blough ed., *A Companion to the Abbey of Quedlinburg in the Middle Ages* (Leiden 2023) 181-222; I. Cochelin 'Monastic Daily Life (c.750-1100): A Tight Community Shielded by an Outer Court' in: Alison I. Beach en Isabelle Cochelin eds., *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West* (Cambridge 2020) 542-560.

¹⁶ C. Popp, 'For the Living and the Dead: Memorial Prayers of the Quedlinburg Canonesses in the High Middle Ages' in: Karen Blough ed., *A Companion to the Abbey of Quedlinburg in the Middle Ages* (Leiden 2023) 122-141; C. Bley, 'Of Donors and Patrons: The Abbey of St. Servatius in Quedlinburg as a Site of Remembrance, Distinction and Representation' in Karen Blough ed., *A Companion to the Abbey of Quedlinburg in the Middle Ages* (Leiden 2023) 279-307; S. Greer, *Commemorating Power in Early Medieval Saxony. Writing and Rewriting the Past at Gandersheim and Quedlinburg* (Oxford 2021).

¹⁷ K.J. Leyser, *Rule and Conflict in an Early Medieval Society: Ottonian Saxony* (Londen 1979); K.J. Leyser, 'Ottonian Government', *The English Historical Review* 96:381 (1981) 721-753; T. Struve, 'Die Stellung des Königiums in der politischen Theorie der Salierzeit' in: Stefan Weinfurter en Frank Martin Siefahrt eds., *Die Salier und das Reich. Band 3: Gesellschaftlicher und Ideengeschichtlicher Wandel im Reich der Salier* (Speyer 1991) 503-569.

¹⁸ D.M. Robb, *The Art of the Illuminated Manuscript* (Cranbury NJ 1973).

te verrichten.¹⁹ Waar de historiografie zich eerst vooral op mannen focuste, ontstond er nu meer ruimte om te kijken naar de vrouwen van de geschiedenis.²⁰

Deze ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat er steeds meer aandacht is voor de vrouwelijke familieleden van de Ottoonse dynastie. Dit is ook in het artikel *Empresses and Abbesses* van Justine Audebrand weerspiegeld, een kernpublicatie op het gebied van Ottoonse vrouwengeschiedenis. Audebrand bespreekt in haar artikel de macht van keizerinnen en abdisen binnen de Ottoonse dynastie. Ze beaamt dat er al enkele decennia onderzoek wordt gedaan naar Ottoonse vrouwen, maar dat deze publicaties zich vooral richtten op koninginnen en keizerinnen zoals Adelheid (931-999) en Theophanu (955-991).²¹ Audebrand laat in haar artikel zien dat vrouwelijke macht in de tiende en elfde eeuw zeker niet tot deze vrouwen was beperkt en dat het in meer domeinen zichtbaar is. Om dit te bewijzen gebruikt ze de *Res gestae Saxonicae* van Widukind van Corvey, de annalen van Quedlinburg en verschillende oorkonden.²² Ze constateert dat het belang van vrouwen en hun politieke macht in het Ottoonse rijk iets bijzonders is en dat het formeel aanzienlijk meer voorkwam dan in het Karolingische rijk ervoor, of tijdens de Salische dynastie erna.²³ Alhoewel dit artikel een goede basis is voor een bredere visie, blijft het aantal besproken vrouwen beperkt tot vooral dochters van de koninginnen/keizerinnen zelf.

Naast Audebrand is het boek *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty* van Phyllis Jestice ook zeer invloedrijk gebleken. Jestice begint haar boek met een analyse van de positie van vrouwen in tiende-eeuws Duitsland dat dient als een referentiekader voor Ottoonse koninklijke/keizerlijke vrouwen.²⁴ Ze laat zien dat vrouwen in Ottoonse tijden een grotere juridische rol konden spelen dan voorheen, alhoewel ze nog steeds onder mannelijke autoriteit vielen.²⁵ Ook is er aandacht voor hoe vrouwen in Ottoonse kronieken zoals de *Chronicon Thietmari* voorkwamen.²⁶ Jestice toont aan hoe keizerlijke dochters anders waren dan andere typische kanunnikessen en rijke abdisen, omdat ze een speciale positie in de samenleving hadden vanwege hun band met de Ottoonse dynastie.²⁷ Dit doet ze net zoals Audebrand aan de hand van verschillende annalen en oorkonden, alhoewel ze ook gebruik maakt van kanoniek recht en *vitae*. Hoewel Jestice in haar werk niet alleen de koninginnen en de keizerinnen van de Ottoonse dynastie bespreekt, maar ook abdisen zoals Mathilde van Quedlinburg

¹⁹ C. Roggebrand; S. Bonjour & L.M. Mügge, 'Gender in het curriculum: marginaal of integraal?' *Tijdschrift voor Genderstudies* 19:2 (2016) 127-140, aldaar 127.

²⁰ Ennen, *Frauen im Mittelalter*; L.M. Bitel, *Women in Early Medieval Europe 400-1100* (Cambridge 2002).

²¹ De partners van Otto I en Otto II respectievelijk.

²² Audebrand, 'Empresses and abbesses: Ottonian dominae imperiales (tenth and eleventh centuries)' 242-243.

²³ Audebrand, 'Empresses and abbesses: Ottonian dominae imperiales (tenth and eleventh centuries)' 242; Het kwam wel voor zoals bij Gisela (d.810; de zus van Karel de Grote) maar meer op informele schaal; Greer, *Commemorating Power in Early Medieval Saxony*, 18.

²⁴ Jestice, *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth-Century Germany*, 17; in wat voor een wereld leefden ze? Jestice vraagt zich hier ook af of hun speciale positie kwam door hun verwantschap met de Ottoonse heersers, of dat het met genderrelaties te maken had.

²⁵ De naam van vrouwen en hun toestemming werd in de 10^e eeuw bijvoorbeeld aan documenten over monastieke donaties toegevoegd. Dit was ook op oorkonden zichtbaar: Jestice, *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth-Century Germany*, 29-31.

²⁶ Ibidem, 37.

²⁷ Ibidem, 107, 133.

en in beperkte mate Mathilde van Essen, richt haar werk zich vooral op de koninklijke/keizerlijke kant van de dynastie.

Om Ottoonse abdissen in hun recht te bestuderen is het belangrijk om naast vrouwengeschiedenis ook monastieke geschiedenis te belichten. De publicatie *Quedlinburg Abbey's Medieval History in Ever-Changing Political and Religious Frameworks: A Survey* van Katharina Ulrike Mersch is een belangrijke recente studie binnen dit onderzoeksgebied.²⁸ Mersch bespreekt niet alleen de geschiedenis van de abdij zelf, maar ook hoe de kanunnikessen en de abdissen hier leefden. Ze concludeert dat de gemeenschap van St. Servatius waarschijnlijk de *Institutio sanctimonialium* uit 816 volgde, in plaats van de *Regula Benedicti* die het leven in reguliere kloosters bepaalde.²⁹ Dit zorgde voor een andere levensstandaard die minder restrictief was en meer open voor aristocratische normen.³⁰ Dit argument van Mersch komt met het perspectief van Jestice overeen, die de uitzonderingen ook uitlicht.³¹ Wat verder overeenkomt, is het brongebruik: ook in deze publicatie vormen de *Annales Quedlinburgenses* en de *Chronicon Thietmari* een leidraad.

Net zoals bij Audebrand en Jestice focussen werken die zich bezighouden met vrouwelijke abdijen en monastieke cultuur zich vooral op Gandersheim en Quedlinburg.³² Dit is een combinatie die veelvuldig in de literatuur voorkomt. De keizerlijke vrouwenabdijen waren echter niet tot deze locaties beperkt en er is nog veel vervolgonderzoek mogelijk naar andere abdijen en hun link met de Ottoonse familie, zoals het klooster van Essen.³³ Deze abdij wordt vaak genoemd in conclusies met aanbevelingen voor vervolgonderzoek, maar komt in onderzoek slechts weinig aan bod.³⁴ Mathilde van Essen lijkt een aanzienlijke (politieke) rol te hebben gespeeld, maar hier is tot dusver weinig aandacht voor geweest. Deze lacune is verder uit te diepen in andere vraagstukken, zoals hoe politieke cultuur en kunst uit de abdijen functioneerde voor politieke doeleinden. Deze scriptie zal onderzoek doen naar de abdij van Essen in relatie tot de abdij in Quedlinburg en hoe deze vrouwen zich konden manifesteren, door de vraag: 'Op welke manier gebruikten Mathilde II van Essen en Mathilde van Quedlinburg hun positie als abdis om tussen 966 en 1011 macht uit te oefenen en het gezag van hun families te consolideren?' te beantwoorden.

²⁸ Mersch, 'Quedlinburg Abbey's Medieval History in Ever-Changing Political and Religious Frameworks: A Survey', 15.

²⁹ Mersch, 'Quedlinburg Abbey's Medieval History in Ever-Changing Political and Religious Frameworks: A Survey', 20.

³⁰ Ibidem; kanunnikessen mochten bijvoorbeeld eigendommen bezitten.

³¹ Jestice, *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth-Century Germany*, 107, 133.

³² Gandersheim is naast Quedlinburg en Essen een andere belangrijke Ottoonse abdij met rijksonmiddellijkheid. De abdij is in Saksen gesticht door Liudolf van Saksen en zijn vrouw Oda, de stamouders van de Liudolfingische en dus Ottoonse dynastie. Dit maakte het de belangrijkste *memoria*-plek, alhoewel deze positie in 936 door Quedlinburg werd overgenomen. Omdat deze scriptie zich richt op de late tiende en vroeg elfde eeuw is ervoor gekozen om naast Essen Quedlinburg te bestuderen in plaats van Gandersheim.

³³ Greer, *Commemorating Power in Early Medieval Saxony. Writing and Rewriting the Past at Gandersheim and Quedlinburg*, 23.

³⁴ K. U. Mersch, 'Stifterinnenbilder im Kontext gemeinschaftlicher Tradition. Essen und Quedlinburg im Vergleich.' in *Pro remedio et salute anime peragemus: Totengedenken am Frauenstift Essen im Mittelalter* (2008) 213-230.

3. Methodologie

In deze scriptie wordt de rol van de abdisen van Quedlinburg en Essen onderzocht aan de hand van zowel politieke, juridische als kunsthistorische vragen, waar gebruik wordt gemaakt van geschreven en materiële bronnen. In het eerste hoofdstuk zullen de beide abdisen aan bod komen, om vervolgens elke abdis in een eigen hoofdstuk te bespreken. Allereerst wordt de politieke en juridische rol van de Mathildes bestudeerd. De belangrijkste primaire bronnen voor dit onderzoek zijn de *Annales Quedlinburgenses* (AQ) en een aantal oorkonden die in naam van de abdisen zijn uitgevaardigd. De AQ zijn tussen 1008 en 1030 geschreven in de abdij van Quedlinburg en richten zich op de geschiedenis van het Duitse rijk en de Ottoonse dynastie. Aangezien de schrijfster nauw verbonden was met de abdij, is bronkritiek essentieel.³⁵ De AQ zijn in een Duitse editie beschikbaar.³⁶ De oorkonden worden geanalyseerd in een editie van de *Monumenta Germaniae Historica*, afgekort (D)MGH.³⁷ Deze collectie is voor tekstueel onderzoek handig omdat de oorkonden in een editie zijn gecentreerd, alhoewel de materiële context zo wel verloren gaat. De prescriptieve aard van de oorkonden vormt bovendien een beperking: ze laten niet zien of de voorgeschreven handelingen daadwerkelijk zijn uitgevoerd.

Ten tweede wordt de politieke macht van Mathilde van Quedlinburg onderzocht aan de hand van Thietmar van Mersenburgs *Chronicon* en een munt die tijdens haar bestuur in Quedlinburg is geslagen. De *Chronicon*, geschreven tussen 1012 en 1018, bestrijkt de periode 908-1018 en maakt voor de eerdere periode gebruik van andere bronnen, waaronder Widukinds *Res gestae Saxonicae* en de AQ.³⁸ Thietmar werd opgeleid in Quedlinburg, wat hem standplaatsgebonden maakt.³⁹ Voor de analyse wordt een Engelse editie gebruikt.⁴⁰ Bij het analyseren van de munt is bronkritiek belangrijk, aangezien de datering onzeker is. De associatie met Mathilde van Quedlinburg is gebaseerd op de

³⁵ De voornaamste taak van analisten was het vastleggen van de geschiedenis van de Ottoonse dynastie en de abdij van Quedlinburg. Omdat de schrijfster zelf uit de abdij van Quedlinburg kwam, is het aannemelijk dat de tekst positiever gekleurd is op bepaalde stukken. Het is belangrijk om hier rekening mee te houden bij het lezen van de teksten.

³⁶ Martina Giese (ed.), *Die Annales Quedlinburgenses*, MGH SS rer. Germ 72 (Hannover 2004); De originele versie is helaas onvindbaar, maar een zestiende-eeuwse editie is wel overgeleverd, waarvan een vertaling in deze scriptie gebruikt zal worden.

³⁷ *Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser, Zweiten Bandes Erster Theil: die Urkunden Otto Des II.* (Hannover 1888); *Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser, Zweiten Bandes Zweiter Theil: die Urkunden Otto Des III.* (Hannover 1893); *Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser, dritter Band: die Urkunden Heinrichs II. und Arduins* (Hannover 1900-1903); Vanwege tijdgebrek was het niet mogelijk om de originele oorkonden in de archieven op te zoeken, omdat deze door heel Duitsland verspreid liggen, van Berlijn, tot Maagdenburg, München en Essen. Van de oorkonden die in dit onderzoek worden gebruikt zijn er bovendien slechts twee gedigitaliseerd. Gelukkig richt dit onderzoek zich op de inhoud van de bronnen, waardoor de DMGH edities voldoende waren.

³⁸ Die Dresdner Handschrift der Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg, <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/df/122710/1>, geraadpleegd op 18 april 2025.

³⁹ Thietmar of Merseburg 975-1018, <https://www.medieval.eu/thietmar-of-merseburg-975-1018/>, geraadpleegd op 18 april 2025.

⁴⁰ Het originele manuscript werd in 1570 naar Dresden geplaatst, waar het tijdens het bombardement van Dresden in 1945 zwaar beschadigd raakte. Enkele folio's zijn bewaard gebleven, die aangevuld zijn met een complete facsimile-uitgave uit 1905: Thietmar van Merseburg, *Chronicon Thietmari*, vert. D.A. Warner (Ottonian Germany. The Chronicon of Thietmar of Merseburg; Manchester 2001).

veronderstelde periode van uitgifte en de locatie van de munt, maar een directe toeschrijving ontbreekt.

Tot slot wordt er onderzocht hoe kunst en genealogische werken door abdisen werden ingezet voor politieke doeleinden. Dit hoofdstuk richt zich op Mathilde van Essen, die een actieve rol speelde als kunstpatrones. Van Mathilde van Quedlinburg is nauwelijks kunst overgeleverd die zij als patroon heeft laten vervaardigen.⁴¹ In dit deel worden twee processiekruizen uit de Essener domschat met elkaar vergeleken en zal de *Chronicon Æthelwardi* (CÆ) bestudeerd worden. Het eerste kruis werd tijdens het leven van Mathilde van Essen aan de abdij gedoneerd, terwijl het tweede kruis na haar dood door haar opvolgster Theophanu (c.997-1058) werd voltooid. De vervaardiging van deze kruizen vond plaats in twee verschillende periodes, wat meer inzicht kan bieden in de manier waarop Mathilde zich middels kunst presenteerde (en werd gepresenteerd) in verschillende politieke contexten. De CÆ is een Latijnse vertaling van een Angelsaksische kroniek die Mathilde van Essen bij haar familielid Æthelward (d. c.988) heeft besteld. Het werk over haar Engelse voorouders heeft een genealogisch karakter en biedt inzicht in hoe genealogische boeken konden bijdragen aan machtslegitimatie.⁴² In deze scriptie zal een Engelse editie gebruikt worden.⁴³

⁴¹ In hoofdstuk 5 over de politieke macht van Mathilde van Quedlinburg zal er wel een munt aan bod komen die tijdens Mathildes regering in Quedlinburg is geslagen. Dit zou als een kunstvoorwerp geïnterpreteerd kunnen worden, maar er is voor gekozen om deze in het politieke hoofdstuk te bespreken, omdat de munt daar beter in de desbetreffende context past.

⁴² A letter from Aethelward, <https://epistolae.ctl.columbia.edu/letter/23739.html>, geraadpleegd op 18 april 2025.

⁴³ Æthelward, *Chronicon Æthelwardi*, vert. A. Campbell (Edinburgh 1962).

4. De abdisen als actoren in de politieke en juridische sfeer

Vrouwelijke kloosters waren tijdens de vroege middeleeuwen machtige centra, met name in Saksen.⁴⁴ Ottoonse adellijke vrouwen zoals Mathilde van Quedlinburg en Mathilde van Essen bevonden zich in een bijzonder klimaat, omdat zij door het vroege overlijden van Otto II en Otto III belangrijke machtsposities konden bekleden.⁴⁵ Bovendien was *memoria* een belangrijk onderdeel van de christelijke cultuur en werd er zowel voor de levende als de overleden familieleden van de Ottoonse dynastie gebeden in monastieke instellingen.⁴⁶ Wat de abdijen van Quedlinburg en Essen naast de rijksonmiddelijkheid verder onderscheidt van andere kloosters, is dat zij de *Institutio sanctimonialum* (*Institutio*) aanhingen.⁴⁷ Volgens Sarah Greer leken de huizen die de *Institutio* volgden op de aristocratische levensstijl van de negende en tiende eeuw, wat onderdeel was van de aantrekkingskracht voor de aristocratie, die fungeerden als patronen.⁴⁸ Er is in het verleden discussie geweest over de vraag of de Saksische abdijen deze regel wel volgden. Josef Semmler was bijvoorbeeld van mening dat een groot aantal vrouwelijke abdijen de regel van Benedictus volgden, maar in zijn redenering negeert hij een meerdere verwijzingen naar de *Institutio* in primaire bronnen, zoals ook in de *Annales Quedlinburgenses* (AQ) zichtbaar is:⁴⁹

‘Ibi, quia bene nata raro ac difficilime degenerare noverat, non vilis personae, sed summae ingenuitatis tirunculas canonicae religioni rite deservituras collegit’⁵⁰

‘In patriam revertitur ac Quedelingnensi civitate sanctum pascha celebraturus in ipso monte, ubi sanctimoniales foeminae ritu canonico regulariter Christo deserviunt,’⁵¹

Deze fragmenten wijzen er expliciet op dat de vrouwen in Quedlinburg deze regel aanhingen. Daarnaast refereert het aan ‘*summae ingenuitatis*’, van hoogste afkomst, wat bij deze regel past. Veel adellijke families brachten hun dochters namelijk naar abdijen om daar les te volgen en op te groeien.⁵² De *Institutio* kenmerkte zich namelijk door minder strikte regels dan de regel van

⁴⁴ Greer, *Commemorating Power in Early Medieval Saxony. Writing and Rewriting the Past at Gandersheim and Quedlinburg*, 1.

⁴⁵ Audebrand, ‘Empresses and abbesses: Ottonian dominae imperiales (tenth and eleventh centuries) 223.

⁴⁶ Greer, *Commemorating Power in Early Medieval Saxony. Writing and Rewriting the Past at Gandersheim and Quedlinburg*, 1.

⁴⁷ Greer, *Commemorating Power in Early Medieval Saxony. Writing and Rewriting the Past at Gandersheim and Quedlinburg*, 26; Mersch, ‘Quedlinburg Abbey’s Medieval History in Ever-Changing Political and Religious Frameworks: A Survey’, 20.

⁴⁸ Greer, *Commemorating Power in Early Medieval Saxony. Writing and Rewriting the Past at Gandersheim and Quedlinburg*, 29; Wangerin, *Kingship and Justice in the Ottonian Empire*, 27; Leyser, ‘Ottonian government’, 724, 728.

⁴⁹ J. Semmler, ‘Corvey und Herford in der benediktinischen Reformbewegung des 9. Jahrhunderts’, *Frühmittelalterliche Studien*, 4 (1970) 299-319; Greer, *Commemorating Power in Early Medieval Saxony. Writing and Rewriting the Past at Gandersheim and Quedlinburg*, 26.

⁵⁰ Martina Giese (ed.), *Die Annales Quedlinburgenses*, MGH SS rer. Germ 72 (Hannover 2004) 460.

⁵¹ Martina Giese (ed.), *Die Annales Quedlinburgenses*, MGH SS rer. Germ 72 (Hannover 2004) 512.

⁵² In deze kloosters kregen ze dus als het ware een aristocratische opvoeding: Greer, *Commemorating Power in Early Medieval Saxony. Writing and Rewriting the Past at Gandersheim and Quedlinburg*, 29.

Benedictus, die een nadruk legde op afzondering en een strenge kloosterdiscipline.⁵³ De vrouwen konden dankzij de regel witte kleding dragen (in plaats van zwart, wat Benedictus voorschreef), ze mochten bezit hebben en levensmiddelen zoals vlees en kaas eten die de benedictijnse regel verbood.⁵⁴ De adellijke patronage die dankzij deze regel toenam zorgde ervoor dat er meer geld naar de abdijen ging. Dit geld kon voor verschillende doeleinden zoals boekproductie en kunstpatronage ingezet worden, wat de agency van de abdijen vergrootte.⁵⁵ Alhoewel er geen schriftelijke bronnen zijn overgeleverd die de *Institutio* voor Essen bevestigen, is er wel een processiekruis waarop Mathilde van Essen in witte kanuniekessenkleding is afgebeeld. Deze witte kleding past bij de *Institutio*, waardoor deze scriptie ervanuit gaat dat deze regel ook in Essen werd gevolgd. Het processiekruis zal in hoofdstuk zes bestudeerd worden.

4.1. Oorkonden als vorm van politieke macht

Alhoewel de Ottonen weinig wetgeving hebben opgesteld, produceerde de Ottoonse kanselarij wel veel diplomatieke bronnen zoals oorkonden.⁵⁶ Er zijn meer dan 1200 *diplomata*, of koninklijke oorkonden, overgeleverd.⁵⁷ Dit zijn juridische aktes die besluiten over bijvoorbeeld grondschenkings, bevestiging van eigendom en het stichten van kloosters vastlegden. Deze juridische bronnen kunnen als zowel een tekstuele, als een materiële bron beschouwd worden. Dit hoofdstuk zal meer ingaan op de tekstuele kant, omdat weinig oorkonden gedigitaliseerd zijn. Oorkonden waarbij abdijen als ontvanger betrokken waren, zijn vaak goed bewaard. Dit komt omdat religieuze instellingen deze *diplomata* zorgvuldig opsloegen als bewijs van eigendom, zoals ook in Quedlinburg en Essen zichtbaar is.⁵⁸ Uit onderzoek van Karl Leyser blijkt dat vooral de aristocratische en ecclesiastische bovenste laag van de samenleving in aanraking met de oorkonden kwam, zoals bisschoppen en abten.⁵⁹ Wat opvalt in Leysers artikel, is dat hij de Ottoonse oorkonden als mannelijke documenten interpreteert.⁶⁰ Dit was niet het geval, aangezien meerdere vrouwen zich met de oorkonden bezig

⁵³ Deze regel werd in veel andere kloosters gebruikt.

⁵⁴ Greer, *Commemorating Power in Early Medieval Saxony. Writing and Rewriting the Past at Gandersheim and Quedlinburg*, 26.

⁵⁵ Greer, *Commemorating Power in Early Medieval Saxony. Writing and Rewriting the Past at Gandersheim and Quedlinburg*, 29; Wangerin, *Kingship and Justice in the Ottonian Empire*, 27.

⁵⁶ Wangerin, *Kingship and Justice in the Ottonian Empire*, 27; Leyser, 'Ottonian government', 724, 728; Dit werd deels veroorzaakt omdat de Ottoonse koningen de goed georganiseerde bestuurlijke infrastructuur van het Karolingische rijk misten. Om deze reden was het rondreizend koningschap voor de Ottonen van groot belang: Bernhardt, *Itinerant kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c.936-1075*, 51.

⁵⁷ Jestic, *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth-Century Germany*, 6; Om te begrijpen wat een oorkonde is, wordt de definitie van het Duitse woord *Urkunde* van Harry Bresslau gevolgd: 'Written declarations are meant to serve as evidence of actions of a legal kind, recorded in specific forms, which are, however, changing according to the various persons, times, places and topics concerned' uit: K. Heidecker, 'Introduction' in: Idem, *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society*, 1-12, aldaar 2, voetnoot 3.

⁵⁸ Jestic, *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth-Century Germany*, 84.

⁵⁹ Leyser, 'Ottonian Government', 722.

⁶⁰ Leyser gaat er van uit dat de *Annales Quedlinburgenses* door een man zijn geschreven: 'In the festive and almost processional prose of the Quedlinburg Annalist who began his work around the year 1008': Leyser, 'Ottonian Government', 722; Uit nieuw onderzoek blijkt echter dat de auteur zeer waarschijnlijk een vrouw is: E. van Houts, 'Women and the writing

hebben gehouden, zoals ook Mathilde van Quedlinburg en Mathilde van Essen.⁶¹

Er zijn in totaal dertien oorkonden overgenomen waarin Mathilde van Quedlinburg wordt benoemd en zes oorkonden waarbij Mathilde van Essen is betrokken. Deze oorkonden zijn opgenomen in een digitale editie van de *Monumenta Germaniae Historica* (MGH). In dit hoofdstuk zullen er drie oorkonden worden geanalyseerd, om de politieke en juridische agency van de abdisen te illustreren. Zoals in appendix C zichtbaar is, zijn bij Mathilde van Quedlinburg vijf van de oorkonden door Otto II uitgevaardigd en acht door Otto III.⁶² Waarom er geen oorkonden van Otto I uit de regeerperiode van zijn dochter Mathilde zijn is onbekend. De afwezigheid van oorkonden bij Hendrik II kan verklaard worden door het feit dat Mathilde in 999 stierf en Hendrik II in 1002 aan de macht kwam.⁶³ Bij Mathilde van Essen is één oorkonde door Otto I opgesteld, één oorkonde door Otto II, twee oorkonden door Otto III en twee oorkonden door Hendrik II.⁶⁴ Daarnaast komt Mathilde van Quedlinburg in haar oorkonden elf keer als ontvanger voor en treedt ze twee keer op als bemiddelaar. In alle gevallen gaat dit om zaken die haar persoonlijk aangaan.⁶⁵ Mathilde van Essen komt vijf keer als ontvanger voor en een keer als bemiddelaar, als het om een schenking van een landgoed aan haar eigen klooster gaat.⁶⁶

of history in the early Middle ages: the case of Abbess Mathilda of Essen and Aethelweard', *Early Medieval Europe* 1:1 (1992) 53-68, aldaar 53.

⁶¹ Naast de abdisen die in dit hoofdstuk aan bod komen, wordt ook Adelheid in veel oorkonden benoemd. Uit het onderzoek van Jestice blijkt dat ze in 92 van Otto I's oorkonden als bemiddelaar aanwezig is. Dit is bijna 32% van het totale aantal oorkonden van Otto I. Daarnaast komt ze ook in 34 oorkonden van haar zoon Otto II voor. Ook Theophanu is als echtgenote van Otto II een veel voorkomende bemiddelaar: zij komt in 65 van Otto II's diploma's voor. Volgens Jestice een nog hoger percentage dan Adelheid: : Jestice, *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth-Century Germany*, 166, 168.

⁶² Twee oorkonden uitgevaardigd door Otto III gaan over dezelfde donatie: *Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser; Zweiten Bandes Zweiter Theil: die Urkunden Otto Des III.* (Hannover 1893) nr. 7a (wordt in het vervolg afgekort als DOIII 7a); *Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser; Zweiten Bandes Zweiter Theil: die Urkunden Otto Des III.* (Hannover 1893) nr. 7b (wordt in het vervolg afgekort als DOIII 7a); DOIII 7a is een onvoltooide oorkonde en DOIII 7b is de voltooide versie die een maand later is opgesteld.

⁶³ Hendrik II heeft wel oorkonden uitgevaardigd die over de abdij van Quedlinburg gaan, maar deze vallen in de regeerperiode van de abdis Adelheid van Quedlinburg (973/4-1044/45), de nicht en de opvolgster van Mathilde van Quedlinburg.

⁶⁴ Tijdens het opstellen van de oorkonde van Otto I in 966 was Mathilde van Essen nog geen abdis, alhoewel ze al wel een langere periode in de abdij woonde. Omdat het om een schenking gaat die over Mathilde en de abdij gaat, wordt deze oorkonde toch besproken. Daarnaast gaan de twee oorkonden van Hendrik II over dezelfde donatie, dit zijn namelijk een originele versie en een kopie.

⁶⁵ Jestice, *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth-Century Germany*, 169; *Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser; Zweiten Bandes Erster Theil: die Urkunden Otto Des II.* (Hannover 1888) nr. 115 (wordt in het vervolg afgekort als DOII 115); *Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser; Zweiten Bandes Erster Theil: die Urkunden Otto Des II.* (Hannover 1888) nr. 170 (wordt in het vervolg afgekort als DOII 170); *Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser; Zweiten Bandes Erster Theil: die Urkunden Otto Des II.* (Hannover 1888) nr. 116 (wordt in het vervolg afgekort als DOII 116); *Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser; Zweiten Bandes Erster Theil: die Urkunden Otto Des II.* (Hannover 1888) nr. 77 (wordt in het vervolg afgekort als DOII 77).

⁶⁶ Jestice, *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth-Century Germany*, 162; DOII 170; *Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser; Erster Band: die Urkunden Konrad I. Heinrich I. Und Otto I.* (Hannover 1879-1884) nr. 325 (wordt in het vervolg afgekort als DOI 325).

4.2. Bemiddeling in de oorkonden van Mathilde van Quedlinburg

Wat interessant is aan de oorkonden, is dat deze officiële documenten niet zomaar werden uitgereikt. Een ontvanger moest een belangrijk figuur zijn, of iemand van stand kennen die toegang had tot de koning, zoals de vrouwelijke familieleden.⁶⁷ Dit staat in verband met het feit dat de Ottoonse hoven niet sedentair waren, maar rondreisden.⁶⁸ Loyaliteit werd verworven door het onderhouden van *amicitia* (vriendschapsnetwerken) die zich uitstrekten over het hele rijk, en *Köningsnähe*: hoe dichter een persoon bij de koning stond, des te meer aanzien, privileges en ambten verworven konden worden.⁶⁹ In de oorkondencollectie van Mathilde van Quedlinburg is er twee keer sprake van een bemiddeling: in DOII 115 en DOII 170.

Oorkonde DOII 115 is op 15 juli 975 opgesteld in Sömmeringen. In het document staat dat Otto II het klooster van St. Johannes in Maagdenburg de plek Lübs schenkt. De tekst begint met een opening in de naam van de heilige Drie-eenheid, waarna Otto met zijn keizerlijke titels wordt benoemd en mededeelt dat zijn zus Mathilde zich ingezet heeft voor de monniken van St. Johannes:

‘In nomine sanctae et individuae trinitatis. Otto divina favente clementia imperator augustus. Noverit omnium fidelium nostrorum tam praesentium quam futuorum industria, qualiter soror nostra Magthilda nobis unice dilecta pro quorundam monachorum in Monasterio Magadaburg (...) rebus sumptu nostro nimirum augendis nostrum interpellavit clementiam.’⁷⁰

Uit dit fragment blijkt dat Mathilde van Quedlinburg aan Otto II heeft gevraagd om door middel van een oorkonde een gift van haar aan het klooster van St. Johannes te bevestigen. Deze oorkonde laat zien dat Mathilde directe toegang had tot de keizer als zijn ‘bijzonder geliefde zuster’ en hem waarschijnlijk persoonlijk heeft benaderd om een verzoek te doen (*interpellavit*).⁷¹ Deze term geeft aan dat zij niet via een tussenpersoon handelde, maar rechtstreeks invloed uitoefende op de keizer. Dit wijst erop dat Mathilde haar familiale nabijheid als de zus van de keizer op inventieve wijze wist te gebruiken, om haar positie als abdis van Quedlinburg te versterken.

Toch is er in Mathildes oorkonden niet altijd sprake van een autonoom verzoek, zoals in DOII 170, opgesteld op 8 maart 978 in Sömmeringen is te zien.⁷² In deze oorkonde bemiddelt Adelheid als moeder tussen haar dochter Mathilde en haar zoon Otto II, voor een schenking aan een man genaamd Himmo. Otto schenkt in deze oorkonde vier hoeses met vier binnenplaatsen en drie *iugera*, elk met 90

⁶⁷ Jestic *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth-Century Germany*, 162, 169.

⁶⁸ Wangerin, *Kingship and Justice in the Ottonian Empire*, 36; Bernhardt, *Itinerant kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c.936-1075*, 45-46.

⁶⁹ Wangerin, *Kingship and Justice in the Ottonian Empire*, 36.

⁷⁰ In het desbetreffende klooster wordt de regel van Benedictus gevolgd: ‘dictae civitatis suburbia sito deo ritu monachici ordinis militantium’; DOII 115.

⁷¹ Interpellatio: onderbreking. 1: (tijdens het spreken) het inde rede vallen; 2. (bij een bezigheid) storing: H. Pinkster ed., *Woordenboek Latijn/Nederlands* (Amsterdam 2009) 548.

⁷² Otto kon dit niet zelf doen omdat hij in 977 twee veldtochten tegen Bohemen voerde, maar naar Beieren moest terugkeren vanwege een opstand in Beieren. De opstand heeft hij bij Passau neergeslagen en de rebellen zijn voor de keizerlijke rijksdag in Quedlinburg op 31 maart 978 gebracht.

iugera per hoeve, samen met onder andere de bossen, weiden, wateren, molens, opbrengsten en alle bijbehorende rechten en bezittingen.⁷³ Net zoals DOII 115 opent deze oorkonde met de standaardformuleringen, om vervolgens de rol van Adelheid en Mathilde te benoemen:

‘Quapropter omnis omnium fanctae dei aeclesiae fidelium cetus nostrorumque tam presentium quam et futurorum caute percipiat, qualiter nos interventu carae genitricis nostrae Adalhaethae ac petitione dilectissimae sororis nostrae Mathildae ciudam homini nomine Himmo quasdam res proprietatis’⁷⁴

Deze passage toont aan hoe de schenking op voorspraak van Adelheid (*interventu*) en op het verzoek van Mathilde (*petitione*) moet plaatsvinden. Adelheid treedt in deze situatie op als bemiddelaar en gebruikt haar invloed als moeder van de keizer om de schenking mogelijk te maken, Mathilde is de initiatiefnemer van de schenking aan Himmo. Waar DOII 170 van DOII 115 verschilt, is dat Mathildes verzoek in 170 is gekoppeld aan Adelheids tussenkomst. Adelheid steunt haar dochter, wat erop kan wijzen dat er extra steun bij deze schenking nodig was. Waar het in 115 namelijk om één plek (Lübs) ging, gaat het in 170 om een groot domein, met volledige beschikkingsmacht, inclusief landbouwgrond en natuurlijke hulpbronnen. Deze oorkonden tonen aan dat haar macht niet lineair groeide, maar dat ze mogelijk een sterkere invloed binnen kerkelijke contexten had (zoals in 115), dan in wereldlijke, juridische zaken (zoals in 170). Toch laat ook oorkonde 170 zien dat Mathilde zodanig invloedrijk was, dat zij samen met haar moeder een koninklijke schenking kon bewerkstelligen aan een particulier (Himmo). Dit was een interventie bij de keizer die slechts was weggelegd voor personen met grote status aan het hof.

4.3. Machtsbevestigingen in de oorkonden van Mathilde van Essen

Waar de *diplomata* bij Mathilde van Quedlinburg zich voornamelijk richten op landdonaties, behandelen de oorkonden van Mathilde van Essen voornamelijk de bevestiging van het kiesrecht en de immuniteit van de abdij van Essen (tabel 1, appendix C).⁷⁵ Het gaat hier om drie oorkonden die telkens dezelfde rechten bevestigen en/of aanvullen: DOII 49, opgesteld op 23 juli 973 door Otto II in Aken na het overlijden van Otto I; DOIII 114, opgesteld op 5 februari 993 door Otto III in Essen na het overlijden van Otto II en DHII 39a, opgesteld door op 23 februari 1003 door Hendrik II in Nijmegen na het overlijden van Otto III.⁷⁶ Ter illustratie van de oorkonden zal in dit deelhoofdstuk DOIII 114

⁷³ ‘hoc est quatuor mansos cum quatuor cortilibus et tres iurnales’: DOII 170; Een iugerum is een morgen land (1/4e hectare), de hoeveelheid die een os op een dag kon ploegen: Pinkster ed., *Woordenboek Latijn/Nederlands*, 567.

⁷⁴ DOII 170.

⁷⁵ Van de zes oorkonden in totaal gaan er vier over machtsbevestigingen en twee over landdonaties. Bij de machtsbevestigingen zit een dubbel exemplaar, waarvan een oorkonde de originele versie is en een de kopie. Dit maakt dat er in totaal (zonder dubbele exemplaren) twee oorkonden over stichtingen gaan en drie over machtsbevestigingen.

⁷⁶ *Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser, Zweiten Bandes Erster Theil: die Urkunden Otto Des II.* (Hannover 1888) nr. 49 (wordt in het vervolg afgekort als DOII 49); *Monumenta Germaniae*

worden uitgelicht. In deze oorkonde verzoekt Mathilde van Essen Otto III om een bevestiging van de koninklijke oorkonden van zijn voorgangers, waarin de rechten van de abdij van Essen worden erkend. Uit de tekst blijkt dat ze de eerdere oorkonden als bewijsstukken bij zich had op het moment dat ze de petitie gaf:

‘Qualiter cara neptis nostra Mathihilt Astnidensis ecclesiae venerabilis abbatissa nostris obtutibus monstravit praecepta predecessorum nostrorum, regum videlicet et imperatorum’⁷⁷

Het feit dat Mathilde van Essen deze documenten meenam, wijst op een zorgvuldige archivering binnen de abdij en op het gebruik van deze stukken als juridische bewijslast. Tegelijkertijd illustreert dit haar actieve rol binnen een politieke context: als abdis beschikte Mathilde over voldoende kennis van de rechten van haar abdij om deze doelgericht te verdedigen en uit te breiden. In DOIII 114 worden de vastgelegde rechten bovendien niet enkel bevestigd, maar geheel herhaald. Dit gebeurde vermoedelijk met meerdere doeleinden: enerzijds vormde het overschrijven een belangrijke formele bevestiging van de rechten door de nieuwe vorst, wat de positie van Mathilde binnen de bestaande machtsstructuren legitimeerde. Anderzijds werd zo alle relevante informatie in één document vastgelegd, waardoor Mathilde niet telkens terug hoefde te grijpen naar vorige oorkonden bij een eventueel conflict.

Net als bij Mathilde van Quedlinburg wordt in deze oorkonde wederom gewezen op de familieband tussen de abdis en de keizer. Mathilde van Essen was namelijk de nicht van Otto III.⁷⁸ Deze verwantschap was in de context van *memoria* en dynastieke legitimatie van groot belang. In de loop van de middeleeuwen verschoof de herinnering aan (overleden) familieleden van een grotendeels seculiere naar een religieus georiënteerde aangelegenheid, waarin religieuze instanties als bemiddelaar tussen deze wereld en het hiernamaals optraden. *Memoria* bleef echter in de essentie een familieaangelegenheid.⁷⁹ Abdijen als Quedlinburg en Essen vervulden een belangrijke rol als *memoria*-centra voor de Ottoonse dynastie, omdat deze abdijen onder leiding van vrouwelijke familieleden van de koninklijke/keizerlijke familie stonden. Dit combineerde zowel de seculiere (familie)aangelegenheden als religieuze zaken, omdat er in de abdijen de hele dag door voor het welzijn van een familie gebeden werd. Dit is weerspiegeld in de onderstaande passage waarin het vrije kiesrecht van de abdij wordt besproken:

Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser, Zweiten Bandes Zweiter Theil: die Urkunden Otto Des III. (Hannover 1893) nr. 114 (wordt in het vervolg afgekort als DOIII 114); *Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser, dritter Band: die Urkunden Heinrichs II. und Arduins* (Hannover 1900-1903) nr. 39a (wordt in het vervolg afgekort als DHII 39a).

⁷⁷ DOIII 114.

⁷⁸ Mathilde van Essen en Otto III zijn beide kleinkinderen van Otto I, maar uit verschillende huwelijken. Mathilde van Essen is de kleindochter van Edith van Wessex, de eerste vrouw van Otto I en Otto III is de kleinzoon van Adelheid van Bourgondië, de tweede vrouw van Otto I. Zie appendix A en B voor de stambomen.

⁷⁹ M. Innes, ‘Keeping it in the Family: Women and Aristocratic Memory, 700-1200’ in Elisabeth van Houts ed., *Medieval Memories. Men, Women and the Past, 700-1300* (Essex 2001) 17-35, aldaar 26.

‘Reverendis sanctimonialibus divinas laudes in prescripto loco Astnide vocato die nocteque agentibus pro redemptione animarum parentum nostrorum, simul quoque pro nostra salute hoc nostre auctoritatis regio donativo eligende inter se abbatissae quam dignam ad hunc honorem accipiendum in sua congregatione previderint, dum mors priorem praecoccuparit, munus gratiam et licentiam concedimus.’⁸⁰

De eerbiedwaardige nonnen worden in de oorkonde geprezen voor hun voortdurende gebeden voor zowel het zielenheil van Otto’s voorouders, als voor zijn eigen welzijn. Voor het welzijn en de politieke stabiliteit van het Ottoonse rijk was het van groot belang dat de rijksabdij zelf een nieuwe abdis kon kiezen. Beide Mathildes hadden namelijk een connectie met de Ottoonse familie en deze band was belangrijk voor het in stand houden van de Ottoonse *memoria*. Op het moment dat niet de Ottonen of de abdij zelf, maar een lokale bisschop, een nieuwe (niet-Ottoonse) abdis aanwees, was het minder vanzelfsprekend dat er continu voor de Ottoonse *memoria* werd gebeden. Tenslotte onderstreept Otto in DOIII 114 nogmaals expliciet dat hij de rechten van het stift Essen opnieuw bevestigt, waarbij hij zich uitdrukkelijk in de traditie van zijn voorouders plaatst.⁸¹

Een opvallend patroon binnen Mathildes oorkonden is dat de drie oorkonden allen zijn uitgevaardigd op verschillende momenten na het overlijden van de vorige vorst, zoals in tabel 2 in appendix C zichtbaar is. Hoewel de precieze oorzaken van deze tijdsverschillen niet met zekerheid zijn vast te stellen, zijn er verschillende hypotheses die een verklaring kunnen vormen. Zo kunnen de verschillen erop wijzen dat Mathilde reageerde op praktische noodzaken, zoals een (lokale) betwisting van de rechten van de abdij, of een ingewikkelde machtswisseling binnen de dynastie. In het geval van de opvolging van Otto III verliep de troonswisseling niet geheel soepel.⁸² Een nieuwe bevestiging van de rechten in zo’n situatie kon bijdragen aan het herstellen van de stabiliteit en autoriteit van de abdij. Daarnaast is het mogelijk dat een nieuwe oorkonde pas werd aangevraagd op het moment dat dit politiek of praktisch noodzakelijk werd, of dat Mathilde niet direct toegang had tot de juiste autoriteit. Dit zou kunnen duiden op fluctuaties in Mathildes toegang tot hofkringen en politieke invloed.

Mathilde van Quedlinburg en Mathilde van Essen speelden beiden een invloedrijke rol binnen de Ottoonse dynastie, maar deden dit op verschillende manieren. Mathilde van Quedlinburg gebruikte haar directe familieband met Otto II om via persoonlijke verzoeken landgiften en privileges voor haar abdij te verkrijgen. Bij grotere schenkingen zette zij haar moeder Adelheid in, wat laat zien dat ze haar dynastieke netwerken strategisch inzette. Mathilde van Essen handelde daarentegen minder aan het hof, maar versterkte haar positie via machtsbevestigingen. Haar oorkonden tonen aan dat zij zich actief

⁸⁰ DOIII 114.

⁸¹ ‘Cum hoc nostrae dominationis praecepto iuxta morem antecessorum nostrorum noviter confirmamus’: DOIII 114.

⁸² Otto III was op het moment van zijn kroning slechts drie jaar oud. Hij werd daarom na zijn kroning door de aartsbisschop van Keulen aan zijn familielid Hendrik II van Beieren (de twistzieke, c.951-995) in bewaring gegeven, die in 983/984 een staatsgreep pleegde. Theophanu, Adelheid en Mathilde dienden een bezwaar in tegen dit voogdijschap, maar bevonden zich nog in Italië, waardoor ze hierin niet slaagden. Hendrik was niet van plan om voogd te blijven en probeerde zelf koning te worden. Van deze staatsgreep zag hij uiteindelijk af, omdat hij niet genoeg steun van andere edelen kreeg. Uiteindelijk namen Otto’s moeder Theophanu en zijn grootmoeder Adelheid het regentschap vanaf 984 tot 994 over.

inzette voor de bevestiging van het kiesrecht en de immunitet van haar abdij. Daarbij speelde *memoria* een belangrijke rol. Beide vrouwen combineerden religieuze en dynastieke macht, maar waar Mathilde van Quedlinburg handelde via directe hofinvloed, verstevigde Mathilde van Essen haar macht meer via (de documentatie van) de legitimatie van haar gezag.

5. De politieke macht van Mathilde van Quedlinburg

In tegenstelling tot Mathilde van Essen hield Mathilde van Quedlinburg zich naast haar officiële ambt als abdis met verschillende politieke machtsfuncties bezig. Omdat Mathilde van Quedlinburg dichter bij de Ottoonse koningen/keizers stond, is er politiek gezien meer bekend over haar, en zal dit hoofdstuk dieper op haar ingaan. De politieke taken van de Quedlinburgse Mathilde gingen verder dan het religieuze domein waarin een abdis opereerde.⁸³ Zoals in de inleiding beschreven, genoten de abdisen dankzij de rijksonmiddellijkheid van meer vrijheden dan andere abdijen, wat ervoor zorgde dat ze een belangrijke positie binnen de Ottoonse machtsstructuur konden bekleden.⁸⁴ Ook bisschoppen en abten speelden belangrijke politieke rollen voor het bestuur van het Ottoonse rijk, maar het is duidelijk dat de Ottoonse heersers zeer overwogen waren in het beheer van deze posities.⁸⁵ Er werden vooral functionarissen benoemd die zowel de belangen van de koning als die van hun eigen religieuze zetel het beste zouden dienen.⁸⁶

Mathilde van Essen en Mathilde van Quedlinburg waren de perfecte kandidaten voor het ambt van abdis, omdat zij als directe familieleden zowel hun familie vertegenwoordigden, als op de steun van hen konden rekenen.⁸⁷ Daarnaast hebben ze dankzij hun familieband een goede opleiding in hun abdijen genoten, wat de band tussen de abdijen en de familie verder versterkte. Deze beredenering was ook destijds aanwezig, aangezien er bij Mathilde van Quedlinburg als dochter van Otto I veel verwachtingen waren, zoals zichtbaar is in de *Res gestae Saxonicae* (RGS) van Widukind van Corvey, een Saksische monnik.⁸⁸ De RGS is een tiende-eeuwse kroniek die de geschiedenis van de Ottonen beschrijft. De kroniek, geschreven rond 967/968, legitimeert de macht van de Ottoonse dynastie door hun heerschappij als voortzetting van de Romeinse en Karolingische tradities te presenteren. De tekst kent daarnaast een Saksisch perspectief, wat hem in een traditie van geschiedschrijvers zet die hun ‘eigen’ geschiedenis opschreven zoals de *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* van Beda en de *Historia gentis Langobardorum* van Paulus Diaconus.⁸⁹ Widukind heeft zijn RGS aan Mathilde opgedragen, zoals in de brieven te lezen is die de prologen van de boeken vormen. In deze brieven staat dat hij hoopt dat ze haar invloed aan het hof zou aanwenden ten gunste van de monniken van zijn gemeenschap.⁹⁰

⁸³ Bernhardt, *Itinerant kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c.936-1075*, 143.

⁸⁴ Mersch, ‘Quedlinburg Abbey’s Medieval History in Ever-Changing Political and Religious Frameworks: A Survey’, 16.

⁸⁵ Wangerin, *Kingship and Justice in the Ottonian Empire*, 60.

⁸⁶ Wangerin, *Kingship and Justice in the Ottonian Empire*, 60.

⁸⁷ In de vorm van politieke steun in de vorm van oorkonden, maar ook geldsommen en patronage; K.G. Beuckers, ‘Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, Überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes’ in: Katrinette Bodarwé en Thomas Schilp eds., *Herrschaft, Liturgie und Raum, Studien zu mittelalterlichen Geschichte des Frauenstifts Essen*. Essener Forschungen zum Frauenstift, Band 1 (Essen 2002) 51-80, aldaar 55.

⁸⁸ Widukind von Corvey, *Res gestae Saxonicae*, eds. Ekkehart Rotter en Bernd Schneidmüller (Stuttgart 1981) 3-4.

⁸⁹ Widukind von Corvey, *Res gestae Saxonicae*, 5.

⁹⁰ Thietmar van Merseburg, *Chronicon Thietmari*, 43; A Letter from Widukind, <https://epistolae.ctl.columbia.edu/letter/23743.html>, geraadpleegd op 14 juni 2025; A Letter from Widukind, <https://epistolae.ctl.columbia.edu/letter/23745.html>, geraadpleegd op 14 juni 2025.

Een kanttekening bij dit hoofdstuk is dat alhoewel Mathildes politieke macht haar veel bracht, er ook nadelen aan zaten. Haar macht was namelijk inherent verbonden aan Quedlinburg, wat de abdij kwetsbaarder maakte. Dit is zichtbaar uit verschillende dreigingen waar Quedlinburg mee te maken kreeg, zoals de staatsgreep van Hendrik de Twistzieke.⁹¹ Deze vond plaats tijdens Mathildes verblijf in Italië, waar ze naartoe was gereisd met Otto II, waardoor de abdij twee jaar geen abdis had.⁹² Quedlinburg was vanwege haar rol als *memoria*-centrum de plek waar de Ottonen traditioneel Pasen vierden, waardoor de plek van aanzienlijk belang was voor machthebbers en machtspretendenten zoals Hendrik.⁹³

5.1. Mathilde van Quedlinburg in Thietmar's *Chronicon*

Binnen de Ottoonse geschiedschrijving is de *Chronicon* van Thietmar van Merseburg (975-1018) een waardevolle bron, met name vanwege zijn aandacht voor de vrouwelijke familieleden van de Ottoonse dynastie.⁹⁴ In tegenstelling tot meerdere tijdgenoten besteedt Thietmar herhaaldelijk aandacht aan vrouwen zoals Mathilde van Quedlinburg. Deze interesse kan verklaard worden door het feit dat adellijke vrouwen een belangrijke rol speelden in de Ottoonse maatschappij.⁹⁵ Vrouwen van hoge komaf konden bezit verzamelen en doorgeven en waren begunstigers en patronen van religieuze gemeenschappen.⁹⁶ Mathilde nam binnen deze context een belangrijke positie in, omdat zij als lid van de Ottoonse dynastie directe toegang had tot de Ottoonse koningen/keizers. Dit stelde haar in staat om te bemiddelen namens personen die verder van de vorst af stonden en om daadwerkelijk invloed uit te oefenen op politieke besluitvorming, zoals in hoofdstuk 4.2 van deze scriptie is geïllustreerd.⁹⁷

Thietmar benadrukt deze politieke invloed in het bijzonder in boek 4 van de *Chronicon*, waarin hij Mathildes optreden als regentes van Duitsland tijdens de campagne van Otto III in Italië bespreekt.⁹⁸ Als regentes oefende Mathilde aanzienlijke macht uit: ze riep bisschopsraden bijeen, installeerde abten en stichtte vrede onder de vazallen van haar neef.⁹⁹ In de hoofdstukken 41-43 komen

⁹¹ Zie voetnoot 82 in hoofdstuk 4.3 (p.17) voor een beschrijving van de staatsgreep van Hendrik; Greer, *Commemorating Power in Early Medieval Saxony. Writing and Rewriting the Past at Gandersheim and Quedlinburg*, 161.

⁹² Mersch, 'Quedlinburg Abbey's Medieval History in Ever-Changing Political and Religious Frameworks: A Survey', 20.

⁹³ Mersch, 'Quedlinburg Abbey's Medieval History in Ever-Changing Political and Religious Frameworks: A Survey', 19; Pasen was tijdens de middeleeuwen de belangrijkste christelijke feestdag en daarom van groot belang voor christelijke vorsten; Thietmar van Merseburg, *Chronicon Thietmari*, 46; Bernhardt, *Itinerant kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c.936-1075*, 140-141.

⁹⁴ Een belangrijke kanttekening bij het gebruiken van de *Chronicon* is dat Thietmar van Merseburg op jonge leeftijd een aantal jaar in het klooster heeft gewoond om daar onder de hoede van zijn tante Emnilde (d.991) te studeren. Hij is dus deels in de abdij opgegroeid, die geleid werd door politiek onderlegde vrouwen met goede connecties, wat hem logischerwijs beïnvloed heeft: Thietmar van Merseburg, *Chronicon Thietmari*, 46.

⁹⁵ Thietmar van Merseburg, *Chronicon Thietmari*, 42, 44.

⁹⁶ Een voorbeeld hiervan is Mathilde van Ringelheim, de echtgenote van Hendrik de Vogelaar, die een invloedrijke rol speelde binnen zowel kerkelijke als dynastieke netwerken.

⁹⁷ Thietmar van Merseburg, *Chronicon Thietmari*, 44.

⁹⁸ C. Marlow, *Die Quedlinburger Äbtissinnen im Hochmittelalter. Das Stift Quedlinburg in Zeiten der Krise und des Wandels bis 1137* (proefschrift, Otto von Guericke Universität Magdeburg 2017) 57; Otto III was vanaf 996 in Italië.

⁹⁹ De desbetreffende neef is koning Rudolf III van Bourgondië: Thietmar van Merseburg, *Chronicon Thietmari*, 44.

haar rollen als religieus leider (abdis) en wereldlijk bestuurder (regentes) samen, wanneer tijdens een door Mathilde georganiseerde hofdag in Derenburg de kanunnikes Liudgard, dochter van markgraaf Ekkehard, door Werner, de zoon van markgraaf Liuthar, met geweld uit de abdij van Quedlinburg werd ontvoerd.¹⁰⁰ Deze ontvoering was volgens Thietmar een belediging voor Mathilde, die haar autoriteit ondermijnd zag door deze daad. Volgens Christian Marlow betekende de ontvoering van een kanunnikes niet alleen schade voor Mathildes eigen reputatie, maar ook voor die van haar abdij.¹⁰¹ Als onderwijsinstelling voor hooggeplaatste Saksische dames en als koninklijke abdij stond het klooster namelijk voor veiligheid en een hoge standaard van onderwijs. Deze aspecten werden door de ontvoering beschadigd, alhoewel Mathilde meteen actie ondernam om deze schade te herstellen.¹⁰² Mathilde vond een oplossing door tijdens de Rijksdag van Derenburg (993) met de aanwezige edelen in gesprek te gaan, waarna er in samenspraak werd besloten om de schaking op een hofdag in Maagdenburg op te lossen.¹⁰³ In de passages neemt ze een veelzijdige rol aan: ze toont zichzelf niet alleen als regentes en politiek leider, maar ook als de religieuze leider van haar abdij en hoeder van het christendom. Na onderhandelingen tussen de abdis en beide families werd Liudgard tijdens de Maagdenburgse hofdag in januari 999 teruggegeven, waarna Mathilde van Quedlinburg de kanunnikes naar de abdij begeleidde om haar geloof daar te sterken.¹⁰⁴

Marlow stelt dat Mathilde niet op eigen gezag handelde, maar in overeenstemming met Saksische edelen tot een besluit kwam. Deze diplomatieke weg was van groot belang, aangezien haar neef Otto III zich met zijn leger aan de andere kant van de Alpen bevond en een geweldloze oplossing daarom van essentieel belang was. Door middel van diplomatie slaagde Mathilde erin om de schaking op te lossen zonder dat de beide betrokken families gezichtsverlies leden. Deze aanpak laat zien dat ze een stevige machtsbasis had, die Mathilde zorgvuldig wist te handhaven. Dit had ze goed genoeg onder controle om zowel haar aangetaste reputatie als die van de abdij te herstellen.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Thietmar van Merseburg, *Chronicon Thietmari*, 180-181. Liutgard werd in de abdij van Quedlinburg onderwezen en verbleef daarom daar. Haar vader Ekkehard was op dat moment bij keizer Otto III in Italië; Volgens Thietmar hebben markgraaf Liuthar en markgraaf Ekkehard een bindende afspraak gemaakt dat hun kinderen (Liudgard en Werner) met elkaar zouden trouwen, maar dat Ekkehard onder deze belofte probeerde uit te komen naarmate hij hoger in rang bij Otto III kwam. Werner besloot daarom om zijn aanstaande bruid Liudgard zonder overleg met zijn vader Liuthar uit de abdij van Quedlinburg te halen, achteraf blijkt Liudgard uit vrije wil mee te zijn gegaan: Thietmar van Merseburg, *Chronicon Thietmari*, 180, Marlow, *Die Quedlinburger Äbtissinnen im Hochmittelalter. Das Stift Quedlinburg in Zeiten der Krise und des Wandels bis 1137*, 57.

¹⁰¹ Marlow, *Die Quedlinburger Äbtissinnen im Hochmittelalter. Das Stift Quedlinburg in Zeiten der Krise und des Wandels bis 1137*, 57.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*, 57, 181.

¹⁰⁴ Marlow, *Die Quedlinburger Äbtissinnen im Hochmittelalter. Das Stift Quedlinburg in Zeiten der Krise und des Wandels bis 1137*, 57-58, Thietmar van Merseburg, *Chronicon Thietmari*, 181; Thietmar legt expliciet de nadruk op het feit dat Liudgard niet gestraft werd, maar dat het terugbegeleiden van Liutgard naar Quedlinburg met goede bedoelingen was.

¹⁰⁵ Marlow, *Die Quedlinburger Äbtissinnen im Hochmittelalter. Das Stift Quedlinburg in Zeiten der Krise und des Wandels bis 1137*, 57-58.

5.2. Politieke macht en numismatiek in Quedlinburg

Een extra bevestiging van Mathildes politieke macht is zichtbaar in de oorkonde DOIII 155, waarin ze van Otto III het recht krijgt om een markt te houden in Quedlinburg.¹⁰⁶ Bij een markt hoort geld, waardoor ze via deze oorkonde ook het muntrecht voor de abdij verkreeg. Munten werden niet alleen gebruikt om mee te betalen, maar ook om politieke propaganda mee te verspreiden. Het verkrijgen van dit recht gaf Mathilde zo de mogelijkheid om munten namens Quedlinburg te slaan en het aanzien van haar abdij verder te vergroten. Dat een abdij als Quedlinburg het muntrecht verkreeg, was niet vreemd in de vroege middeleeuwen, aangezien in die tijd naast koningen ook lokale graven en bisschoppen munten lieten slaan.¹⁰⁷ Wat wel bijzonder is, is dat Mathilde als vrouw het muntrecht verkreeg. Omdat vrouwen in de middeleeuwen vaak aan de privésfeer waren gebonden en munten slaan een politieke taak was die in het publieke domein viel, zijn vrouwelijke muntslagers relatief zeldzaam.¹⁰⁸ Uit onderzoek van Alan Stahl blijkt dat als vrouwen munten lieten slaan, zij hun muntrecht vaak op hun status als weduwe of regentes van een minderjarige heerser baseerden.¹⁰⁹ Een voorbeeld hiervan is de Otto-Adelheidpenning die ook aan bod zal komen.¹¹⁰ Aan deze lijst van machtslegitimaties kan de rol van abdis (als religieus bestuurder) toegevoegd worden: dankzij deze positie was Mathilde namelijk niet aan de privésfeer gebonden, wat haar politieke agency vergrootte.

In tegenstelling tot tijdens de Romeinse tijd waar vrouwen figuratief werden uitgebeeld (door mannen) om dynastieke continuïteit te illustreren, bezitten middeleeuwse munten van vrouwelijke muntslagers zelden vrouwelijke iconografie.¹¹¹ De afwezigheid van vrouwelijke iconografie is ook zichtbaar bij munt 439 uit het overzichtswerk van Bernd Kluge, die in Quedlinburg vermoedelijk namens Mathilde is geslagen.¹¹² De datering van de munt is onzeker, alhoewel het erop lijkt dat dit tussen november 994 en 1002 moet zijn geweest.¹¹³ De munt is namelijk een imitatie van de Otto-

¹⁰⁶ Mersch, 'Quedlinburg Abbey's Medieval History in Ever-Changing Political and Religious Frameworks: A Survey', 20; B. Kluge, *Deutsche Münzgeschichte von der Späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier* (Sigmaringen 1991) 102; DOIII 155; Essen en de abdij van Essen hebben het muntrecht tijdens het leven van Mathilde van Essen niet verkregen, waardoor er geen munten van haar zijn die geanalyseerd kunnen worden. Theophanu, de abdis van Essen, ontving pas in juni 1041 het recht om een markt te houden van Hendrik III; Bernhardt, *Itinerant kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c.936-1075*, 146-147, 192.

¹⁰⁷ A. Willemsen, *Het jaar 1000: Nederland in het midden van de middeleeuwen* (Leiden 2023) 19.

¹⁰⁸ Een ander voorbeeld van een vrouwelijke muntslager uit de Ottoonse tijd is de gravin Adela van Opladen, die tussen 994 en 1002 in Deventer in het graafschap Hamaland een penning heeft laten slaan: Munt Adela van Opladen, vitrine kast 7 – 'muntshatten', tentoonstelling *Het jaar 1000*, Rijksmuseum van Oudheden.

¹⁰⁹ A.M. Stahl, 'Coinage in the Name of Medieval Women' in: Joel Rosenthal ed., *Medieval Women and the Sources of Medieval History* (Athens GA, 1990) 321-337, aldaar 323.

¹¹⁰ Kluge, *Deutsche Münzgeschichte von der Späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier*, 138: munt 44.

¹¹¹ L. Brubaker en H. Tobler, 'The Gender of Money: Byzantine Empresses on Coins (324-802)' *Gender and History* 12:3 (2000) 572-594, aldaar 576; Stahl, 'Coinage in the Name of Medieval Women', 323.

¹¹² Kluge, *Deutsche Münzgeschichte von der Späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier*, 270.

¹¹³ Uit de oorkonden blijkt namelijk dat Otto III de abdij in november 994 het muntrecht heeft gegeven, vanaf wanneer ze munten konden slaan. De Otto Adelheidpenning werd bovendien pas na 983 en tussen 983 en 995 (voogdij Adelheid) geslagen, wat onderstreept dat de munt niet voor dat jaar is geslagen. Andere dateringen zijn die van Numista en de historicus Bernd Kluge. Beide dateren de munt tussen 966 en 1044/1045, wat een zeer grove schatting is. Deze jaren zijn namelijk de begin- en eindjaren van de regeerperiodes van Mathilde en Adelheid I, wat geen rekening houdt met het verkrijgen van het muntrecht waardoor de munten geslagen konden worden, of de machtswissel en het einde van de Ottoonse dynastie in 1002.

Adelheidpenning, die gaat over Adelheid en haar zoon Otto III.¹¹⁴ In november 994 verkreeg de abdij van Quedlinburg het muntrecht en in 1002 overleed Otto III, waardoor dat jaar als einddatum is aangewezen.¹¹⁵ Zoals op afbeeldingen 1-4 zichtbaar is, lijkt munt 439 inderdaad op een kopie van de Otto-Adelheidpenning. Op beide munten staat op de kopzijde een kruis met in de hoeken twee stippen en de inscriptie ‘Oddo’, of Otto. Rondom de munt staat +DI GRA + REX: een afkorting voor *dei gratia rex*. Deze teksten, ‘Otto, bij de gratie van God, koning’ geven aan dat Otto regeerde met goddelijke legitimiteit. Dit was een argument dat in de middeleeuwen vaak werd gebruikt om macht te legitimeren.

Hoewel de kopzijden van beide munten overeenkomen, is er een verschil zichtbaar op de keerzijde. Beide munten tonen een kerk, maar de teksten eromheen verschillen. Op de Otto-Adelheidpenning staan de letters +ATEAHLHT: Adelheids naam, wat haar politieke rol als regentes benadrukt. Ze wordt zo zichtbaar als heersende figuur naast Otto III. Op penning 439 staat: SERVA-EIUS: ‘zijn dienares’. Deze zin kan gelezen worden als een verwijzing naar God en het feit dat Mathilde hem en het Christelijke geloof als abdis diende. Het kerkgebouw in het midden verwijst naar de St. Servatius, de kerk van Quedlinburg waar Mathilde heerste. Quedlinburg was tevens de locatie waar de munt geslagen werd. De afbeelding van de St. Servatiuskerk in combinatie met de verwijzing naar Mathilde op de achterkant van een Otto-Adelheidimitatie benadrukt het religieuze en politieke belang van de abdij met Mathilde als abdis. De munt symboliseert de keizerlijke steun aan de abdij van Quedlinburg, maar ook de rol van de abdij als een belangrijke *memoria*-locatie voor de Ottoonse familie.



Afbeelding 1&2: Quedlinburgse penning 439¹¹⁶

¹¹⁴ Kluge, *Deutsche Münzgeschichte von der Späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier*, 138: munt 44.

¹¹⁵ Munten met ‘Otto’ of ‘Oddo’ zijn vaak lastig te dateren, omdat er op de munt niet vermeld staat of men hiermee Otto I, II of III bedoelde. Omdat deze munt een kopie is van de Otto-Adelheid penning, gaat deze scriptie er vanuit dat deze munt over Otto III gaat; Kluge, *Deutsche Münzgeschichte von der Späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier*, 31; Mathilde van Quedlinburg overleed in februari 999, waardoor er een kleine marge aanwezig is van tijd waarin de munt niet door Mathilde geslagen zou kunnen zijn. Omdat het overgrote deel van de tijd alsnog binnen de regeerperiode van Mathilde valt, kiest deze scriptie ervoor om deze munt als een product van haar regering te analyseren.

¹¹⁶ Kluge, *Deutsche Münzgeschichte von der Späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier*, 270: munt 439.



Afbeelding 3&4: Otto-Adelheidpenning 44¹¹⁷

De imitatie van de Otto-Adelheidpenning met een verwijzing naar de St. Servatius zegt veel over de politieke macht van Mathilde. Door een munt te laten slaan die sterk op de Otto-Adelheidpenning lijkt, positioneert Mathilde zich binnen de keizerlijke traditie van machtslegitimatie door middel van numismatiek. Ze toont met het slaan van deze munt niet alleen de band van de abdij van Quedlinburg met het Ottoonse huis, maar ook haar invloed als abdis van Quedlinburg.

¹¹⁷ Kluge, *Deutsche Münzgeschichte von der Späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier*, 138: munt 44.

6. Mathilde van Essen als patroon van kunst en literatuur

Net zoals in de Karolingische tijd bestelden de Ottonen gedetailleerde kunst die rijkelijk versierd was. Naast de vorsten waren ook Ottoonse abdijen patronen van kunst. Ze lieten kostbare objecten vervaardigen, zoals evangeliaria, rijk versierde altaarstukken en processiekruzen. Door het gebruik van goud en edelstenen dacht men dat het woord van God werd verheerlijkt.¹¹⁸ De Ottoonse kunst kenmerkt zich verder door de verfijnde details, de verhalende reliëfs en de Byzantijnse invloeden.¹¹⁹ Deze Byzantijnse aspecten werden onderdeel van de Ottoonse kunst na het huwelijk van Otto II en Theophanu, een Byzantijnse prinses. Deze match was van groot belang voor de keizerlijke ambities van de Ottonen, aangezien een bondgenootschap met Constantinopel een prestigieuze zet was voor de Saksische dynastie.¹²⁰

Monastieke gemeenschappen hadden daarnaast een monopolie op het lezen, schrijven en produceren van boeken. Boeken waren het voornaamste middel van kennisverspreiding in de vroege middeleeuwen wat deze instellingen veel macht gaf.¹²¹ Zoals Matthew Innes en Rosamond McKitterick laten zien, was het schrijven van geschiedenis niet alleen bedoeld om een verslag voor het nageslacht te behouden. Het was ook een poging om het verleden te begrijpen en het in verband te brengen met het heden. Daarnaast werd het ook voor politieke doeleinden gebruikt.¹²² Het in stand houden van *memoria*-praktijken was van groot belang voor de stabiliteit van het Ottoonse rijk en boekproductie was een belangrijk onderdeel hiervan.¹²³

Om de agency van Mathilde van Essen te illustreren zullen er in dit hoofdstuk twee soorten bronnen worden bestudeerd: in het eerste deel twee processiekruzen waar Mathilde als patroon op staat en in het tweede deel de *Chronicon Æthelwardi* (CÆ), een Latijnse kroniek die Mathilde bij de geschiedschrijver Æthelward heeft besteld.¹²⁴ Alhoewel er in de middeleeuwen relatief weinig

¹¹⁸ H. Gardner, F.S. Kleiner, *Gardner's Art Through the Ages vol. 1* (15^e editie; Boston MA 2017) 324; Het gebruik van edelstenen en goud om kunst tijdens de Karolingische tijd te decoreren is zichtbaar in de *Lindau Gospels*: Lindau Gospels, <http://www.themorgan.org/collection/lindau-gospels>, geraadpleegd op 30 mei 2025.

¹¹⁹ Gardner & Kleiner, *Gardner's Art Through the Ages vol. 1*, 334-335; Met deze Byzantijnse invloeden worden bijvoorbeeld zeer gestileerde figuren, frontale houdingen en veel goudgebruik bedoeld, zoals op de folia 99v-100r van het evangelieboek van Otto III is te zien: Evangeliar Otto III, - BSB Clm 4453, <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00096593?page=40>, geraadpleegd op 30 mei 2025.

¹²⁰ Jestice, *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty: Women and Rule in Tenth-Century Germany*, 59-61: Otto I werd op 2 februari 962 tot keizer gekroond, Otto II en Theophanu trouwden in Rome op 14 april 972. Dit huwelijk bevestigde en verstevigde de keizerlijke identiteit van de Ottonen. Een huwelijk met een prestigieuze kandidaat was logisch, aangezien Otto I zelf ook getrouwd was met een de Angelsaksische prinses Edith, wier dynastie de Ottonen veel prestige had gebracht.

¹²¹ M. Innes en R. McKitterick, 'The Writing of History' in: Rosamond McKitterick ed., *Carolingian culture: emulation and innovation* (Cambridge ?) 193-220, aldaar 192; meerdere Karolingische modellen en structuren werden door de Ottonen overgenomen: Bernhardt, *Itinerant kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c.936-1075*, 31, Gardner & Kleiner, *Gardner's Art Through the Ages vol. 1*, 327.

¹²² Innes en McKitterick, 'The Writing of History', 192.

¹²³ Een voorbeeld van het belang van boeken voor *memoria* zijn necrologieën. Deze werken hielden bij wie er overleden was en wanneer zij herdacht moesten worden. Het Merseburger Totesbuch is hier een voorbeeld van, in dit boek zijn verschillende namen van de Ottoonse familie opgenomen. Dit boek kent een grote overeenkomst met de AQ: K. Blough, 'Introduction' in: Karen Blough ed., *A Companion to the Abbey of Quedlinburg in the Middle Ages* (Leiden 2023) 1-14, aldaar 7.

¹²⁴ Van Houts, 'Women and the writing of history in the early Middle ages: the case of Abbess Matilda of Essn and Aethelward', 60.

documentatie over kunstenaars is overgeleverd, vertellen kunstwerken zoals de processiekruizen vaak wel over de patronen. Door zich op kunst te laten afbeelden of te benoemen, konden zij hun macht laten zien.¹²⁵ Het feit dat patronen rijkversierde kunst konden bestellen, benadrukte hun sociale status en vertelde veel over hun welvarendheid. Het Otto-Mathildekruis (appendix D), besteld door Mathilde van Essen, is een goed voorbeeld van deze patronage, omdat Mathilde zichzelf met haar broer Otto I van Zwaben (954-982) op het processiekruis heeft laten afbeelden (appendix E).¹²⁶ Processiekruizen zijn kruizen die op een staf zijn bevestigd en werden gedragen tijdens religieuze processies. Ze werden gebruikt bij feestdagen, begrafenissen en andere belangrijke kerkelijke plechtigheden, waardoor ze voor iedereen zichtbaar waren.¹²⁷ Dit eerste Mathildekruis heeft een imperiaal karakter en zal vergeleken worden met het tweede Mathildekruis, een processiekruis die onder de abdis Theophanu (c.997-1058) is vervaardigd (appendix F). Bij deze kruizen is een groot verschil zichtbaar in hoe Mathilde zichzelf liet afbeelden en hoe ze postuum werd afgebeeld (appendix G). In de CÆ zullen de hoofdstukintroductions die gaan over Mathildes Angelsaksische voorouders geanalyseerd worden, om te bestuderen hoe zij haar geschiedenis gebruikte om haar macht te legitimeren.

6.1. Het Otto-Mathildekruis: een wereldse uitstraling met dynastieke representatie

Net zoals de *Lindau Gospels*, is het Otto-Mathildekruis een rijkversierd object met een duidelijke religieuze functie. Het kruis, een *crux gemmata*, wordt tussen 973 en 982 gedateerd en is een beroemd voorbeeld van de Ottoonse edelsmeedkunst vanwege de hoge kwaliteit en de ongebruikelijke iconografie van het donorbeeld.¹²⁸ Het is daarnaast een van de vele schenkingen van Mathilde van Essen aan de abdij van Essen.¹²⁹ In de vroege middeleeuwen was een kostbare verzameling van kunstwerken en relikwieën een teken van de macht van een kerkelijke instelling. Volgens Elisabeth Houts is Mathildes kunstpatronage bewijs voor haar vastberadenheid om Essen qua prestige een rivaal

¹²⁵ J. Caskey, 'Medieval Patronage & Its Potentialities' in: Colum Hourihane ed., *Patronage, Power & Agency in Medieval Art* (Philadelphia PA, 2013) 3-30, aldaar 9.

¹²⁶ Caskey, 'Medieval Patronage & Its Potentialities', 3; Van Houts, 'Women and the writing of history in the early Middle Ages: the case of Abbess Matilda of Essen and Aethelweard', 61; beide processiekruizen zijn in de Essener domschat te vinden.

¹²⁷ Alhoewel het de vraag is hoe goed omstanders de details van het kruis tijdens een processie konden zien, aangezien het émail-cloisonné slechts enkele centimeters groot is.

¹²⁸ Een *crux gemmata* is een kruis dat versierd is met juwelen, het is daarnaast het oudste Ottoonse processiekruis in de Essener domschat: Beuckers, 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, Überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes', 51, 58.

¹²⁹ Andere donaties van Mathilde die in dit hoofdstuk vanwege de afbakening helaas niet behandeld kunnen worden zijn nog meer processiekruizen, [de Gouden Madonna](#), de verloren Marsusschrein, een zevenarmige kroonluchter en mogelijk het westelijke gebouw van de Kathedraal van Essen. Het Marusschrijn en het tweede Mathildekruis en het westelijke gebouw zijn onder Mathilde gestart, maar onder haar opvolger Theophanu voltooid. Een interessant detail is dat er geen kunstdonaties van Mathilde van Essen in de tijd van Hendrik II te vinden zijn: Beuckers, 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, Überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes', 54, 55.

te maken van de oudere abdijen van Quedlinburg en Gandersheim.¹³⁰ Omdat het klooster aan de *memoria*-praktijken van de Ottonen was verbonden, ontving het regelmatig schenkingen die het politieke belang van de abdij als rijksinstituut onderstreepten.¹³¹ Op de voorkant van het met bladgoud versierde Latijnse kruis staat de kruisiging van Christus, wiens hoofd is omringd door een gedecoreerde kruisnimbus.¹³² Om deze scène heen loopt een verhoogde rand, die met edelstenen in goud filigraan is ingezet. Deze stenen reflecteren het licht dat op het kruis valt, wat de voorstelling een toegevoegde goddelijke en keizerlijke uitstaling geeft.¹³³ Onder Christus' voeten is een slang zichtbaar. Volgens Klaus Beuckers is dit een typologisch element waarin een verwijzing naar *Nehushtan* schuilt, de koperen slang die Mozes in het oude testament in opdracht van God oprichtte.¹³⁴ Onder deze slang is de donorplaat in émail-cloisonné zichtbaar.

Deze cloisonné-plaat is opmerkelijk omdat zowel Mathilde van Essen als haar broer Otto I van Zwaben is afgebeeld. Beide figuren houden samen een processiekruis vast en boven hen zijn hun namen toegevoegd: MATH/HILD/ABBA(tissa) en OTTO/DUX. De kleding die ze dragen is opvallend: ze zijn namelijk gekleed in uitgebreide hoofse kleding.¹³⁵ Mathilde draagt een donkerpaars gewaad met ceintuur, er zijn twee grote rode rozen op een gele achtergrond zichtbaar en een lange blauwturquoise sluier met een rode zoom valt over haar rug.¹³⁶ Otto draagt een korte, roodomrande blauwturquoise tuniek over beenwarmers van dezelfde kleur en een donkerpaarse mantel met een gele zoom en gele kruisvormige siermotieven.¹³⁷ De broer en zus dragen gespiegelde kleuren, Mathilde draagt overwegend paars met blauwe accenten, terwijl Otto blauw draagt met paarse accenten. Dit symboliseert hun onderlinge verbondenheid. Deze kleuren hadden verschillende symbolische betekenissen. In de klassieke oudheid was de kostbare paarse kleur, gewonnen uit de zeeslak *hexaplex trunculus*, voorbehouden aan keizers. Deze keizerlijke connotatie bleef behouden in de middeleeuwen, waar paars symbool stond voor (keizerlijke) macht, rijkdom en royalty.¹³⁸ Blauw kreeg eveneens een bijzondere status: het werd geassocieerd met koninklijke waardigheid, maar ook met de maagd Maria

¹³⁰ Van Houts, 'Women and the writing of history in the early Middle ages: the case of Abbess Matilda of Essen and Aethelweard', 61.

¹³¹ S. Greer, *Gandersheim and Quedlinburg, c.852-1024: the development of royal female monasteries in Saxony* (proefschrift, Universiteit van St. Andrews 2017) 137.

¹³² Beuckers, 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes', 55; In tegenstelling tot typische Latijnse kruizen lopen de uiteinden van dit kruis naar buiten, wat kenmerkend is voor de Ottoonse juwelenkruizen, zoals ook zichtbaar is bij het tweede Mathildekruis; Christus is als jonge man afgebeeld, dit was gebruikelijk binnen de vroegchristelijke traditie: Gardner & Kleiner, *Gardner's Art Through the Ages vol. 1*, 324.

¹³³ Gardner, 324.

¹³⁴ Het gebruik van de slang uit het Oude Testament past binnen de typologische traditie van het Christendom. Typologie betekent de herkenning van overeenkomsten tussen gebeurtenissen, vooral tussen gebeurtenissen uit het Oude en Nieuwe Testament: Gardner & Kleiner, *Gardner's Art Through the Ages vol. 1*, 447; voor een verdere analyse van de christelijke elementen op het kruis is het hoofdstuk van Klaus Beuckers erg interessant. Hij beschrijft ook de achterkant van het kruis, waar het Lam Gods staat afgebeeld met een staf en een boek te midden van wijnranken en de evangelistensymbolen: Beuckers, 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes'.

¹³⁵ Beuckers, 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes', 51, 68.

¹³⁶ Beuckers, 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes', 59.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ L. Monnas, 'Some Medieval Colour Terms for Textiles', in: Robin Netherton en Gale R. Owen-Crocker eds., *Medieval Clothing and Textiles 10* (Martlesham 2014) 25-57, aldaar 31, 48.

wat de kleur een spirituele dimensie gaf. Bovendien gold de regel dat hoe dieper en intenser de kleur van de kleding, hoe duurder het materiaal doorgaans was, wat visueel het onderscheid tussen verschillende sociale lagen versterkte. Dat zowel Mathilde als Otto donkere, rijkversierde kleding draagt, onderstreept hun hoge (imperiale) status als kleinkinderen van Otto I en neef en nicht van keizer Otto II. Door zich op deze wijze te presenteren, tonen zij hun verbondenheid aan de koninklijke en keizerlijke Ottoonse dynastie, wat een belangrijke machtsbasis voor hen was.

Naast de opvallende kleding is de manier waarop Mathilde en Otto zijn afgebeeld veelzeggend. Hun gezamenlijke aanwezigheid bedrukt namelijk niet alleen hun familiale band, maar ook de macht en prestige van hun adellijke Ottoonse afkomst.¹³⁹ Mathilde en Otto bekleedden respectievelijk hoge geestelijke en seculiere posities, maar worden hier niet in functie afgebeeld.¹⁴⁰ Ze zijn lichtelijk naar elkaar toegedraaid en staan beiden op een verhoging. Deze verhoging laat hun hoge rang zien en toont de broer en zus tegelijkertijd als gelijkwaardige figuren.¹⁴¹ Otto houdt de staf met beide handen vast en lijkt het kruis aan Mathilde te geven, die het met een hand aanpakt en een andere hand omhoog houdt. Dit gebaar wordt vaak als een ontvangstgebaar gelezen.¹⁴² Deze gedeelde handeling toont aan dat ze beiden met het kruis verbonden zijn, volgens Beuckers zouden eigentijdse kijkers hen direct hebben herkend als patronen.¹⁴³ Mathilde wordt hier nadrukkelijk als lid van de Ottoonse dynastie gepresenteerd: machtig, zelfbewust en op gelijke voet met haar broer. Haar kleding en houding onderstrepen haar imperiale status en niet haar religieuze rol als abdis. Dit duidt erop dat niet alleen Otto, maar ook Mathilde donateur van het kruis was en dat haar keizerlijke status belangrijker was dan haar status als abdis.¹⁴⁴ De processiekruizen laten zien dat Mathilde hier goed van op de hoogte was en dat ze deze dynastieke statussymbolen kundig in haar kunstpatronage wist te verwerken. Deze voorstelling past bij een periode waarin de Ottoonse dynastie op het hoogtepunt van haar macht was.¹⁴⁵

6.2. Het tweede Mathildekruis

Naast het Otto-Mathildekruis bestaat er nog een kruis dat vernoemd is naar Mathilde van Essen. Dit kruis wordt het tweede Mathildekruis genoemd, aangezien dit exemplaar na het eerste Mathildekruis

¹³⁹ De kunstvoorwerpen die Mathilde als patroon bestelde, zoals het Otto-Mathildekruis, zijn waarschijnlijk voor een deel met het geld en de bezittingen van de Zwabische lijn gefinancierd: Beuckers, 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, Überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes', 55.

¹⁴⁰ Otto mist namelijk zijn insignia zoals een zwaard of lans en Mathilde draagt, zoals besproken, geen abdissenkleding.

¹⁴¹ Otto en Mathilde staan beiden even hoog, wat betekent dat ze op de plaat niet aan elkaar ondergeschikt zijn.

¹⁴² Beuckers, 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, Überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes', 60.

¹⁴³ Beuckers, 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, Überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes', 62;

¹⁴⁴ Als slechts Otto de donateur zou zijn, zou het logisch zijn dat Mathilde abdissenkleding zou dragen als ontvanger namens de abdij. Dit is echter niet het geval, omdat Mathilde is gekleed naar haar adellijke afkomst: Ibidem, 63.

¹⁴⁵ Ibidem, 63.

(het Otto-Mathildekruis) tussen 1000 en 1058 is vervaardigd.¹⁴⁶ Het kruis is vernoemd naar Mathilde omdat zij op de cloisonné-plaat als patroon staat: MA/HTH/ILD AB/BH/II, alhoewel het werk waarschijnlijk onder de abdis Theophanu (c.997-1058) is afgerond.¹⁴⁷ Ook dit kruis is een *crux gemmata* dat net zoals het Otto-Mathildekruis een kruisigingsscène uitbeeldt en rijkversierd is met bladgoud en verschillende edelstenen. Toch zijn er ook verschillen zichtbaar: in tegenstelling tot het Otto-Mathildekruis dat een dynastieke boodschap uitstraalt, is de toon in het tweede Mathildekruis anders.

Waar de eerste donorplaat Mathilde als imperiaal lid van de Ottoonse dynastie presenteert, is Mathilde in de tweede plaat veel kleiner afgebeeld, geknield in een wit habijt: de kleding die werd voorgeschreven in de *institutio sanctimonialum*.¹⁴⁸ In plaats van een centraal onderwerp van de cloisonné-plaat te zijn, is Mathilde links onderaan de compositie afgebeeld, onderdanig aan Maria met het Christuskind op een troon. Haar positie in deze plaat is duidelijk die van een dienaar, wat past binnen de religieuze beeldtaal van andere eigentijdse christelijke werken zoals het evangelie van Theophanu (appendix H).¹⁴⁹ Op de voorkant van dit verluchte manuscript is een voorstelling te zien die veel op het tweede Mathildekruis lijkt: Theophanu knielt diep voor een troon waar Maria en het Christuskind op zitten. Mathildes aristocratische status is op deze plaat niet zichtbaar en ondergeschikt aan haar religieuze rol en het belang van Maria en het Christuskind.¹⁵⁰ Deze contrasten tonen een duidelijke verschuiving in beeldstrategie: waar de eerste plaat dynastiek zelfbewustzijn uitbeeldt, vertelt de tweede plaat meer een verhaal van religieuze onderdanigheid. Dit past bij de veranderende politieke context waarin de Ottoonse dynastie haar centrale positie had verloren.¹⁵¹ Het tweede Mathildekruis weerspiegelt een nieuwe, meer bescheiden religieuze donatie, waarin Mathilde niet langer als machtsfiguur maar als devote abdis wordt voorgesteld. Deze contrasterende beelden tonen aan dat Mathilde in haar tijd bewust haar keizerlijke status en Ottoonse macht liet uitdrukken, wat wijst op aanzienlijke agency. Haar wereldlijke zelfpresentatie werd echter later onder abdis Theophanu gecorrigeerd naar een meer onderdanige, vrome voorstelling. Dit suggereert dat haar assertieve beeldvorming als ongepast werd gezien en nadien werd ingeperkt binnen een veranderde politieke context.

¹⁴⁶ Beuckers, 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes', 62.

¹⁴⁷ Mathilde van Quedlinburg overleed namelijk in 999, voor dit kruis voltooid kon worden; Theophanu was de dochter van Mathilde van Duitsland, die op haar beurt weer dochter was van Theophanu en Otto II: Beuckers, 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes', 55.

¹⁴⁸ Zie hoofdstuk 4: AQ, in Martina Giese (ed.), *Die Annales Quedlinburgenses*, 460.

¹⁴⁹ Dit verluchte manuscript bevindt zich net zoals de kruizen in de schatkamer van de kathedraal van Essen.

¹⁵⁰ Beuckers, 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes', 62.

¹⁵¹ Beuckers leest dit kruis als een commentaar op de eerste donorplaat van Mathilde. Volgens hem had de eerste plaat eigenaardigheden die niet overdraagbaar werden geacht vanuit de context waarin het tweede kruis is gemaakt, na het einde van de Ottoonse dynastie: Beuckers, 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz, überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes', 62.

6.3. De Chronicon Æthelwardi

Net zoals Gandersheim en Quedlinburg behoorde de abdij van Essen tot de welvarendste, meest prestigieuze en politiek machtige religieuze huizen in Duitsland. In tegenstelling tot Mathilde van Quedlinburg hield Mathilde van Essen zich echter niet uitsluitend met de Ottoonse *memoria* bezig, maar ook met de *memoria* van haar Angelsaksische familie.¹⁵² Dit blijkt uit vier brieven die de Engelse geschiedschrijver Æthelward (d. c.998) aan haar heeft geschreven. Æthelward noemt zichzelf de neef van Mathilde en schrijft haar aan als *consobrina*, een volle nicht, alhoewel uit onderzoek blijkt dat ze eerder verre familieleden zijn.¹⁵³ Deze brieven maken deel uit van een Latijnse vertaling van een Angelsaksische kroniek, de *Chronicon Æthelwardi* (CÆ), die Mathilde bij hem heeft besteld.¹⁵⁴ Het werk gaat over de Angelsaksische geschiedenis en heeft een duidelijk genealogisch karakter. Æthelward verwijst namelijk herhaaldelijk naar hun gemeenschappelijke familie en legt uit hoe ze beide afstammen van koning Æthelwulf (c.800-858), de vader van Alfred de Grote (848/49-899).¹⁵⁵ Ook schrijft Æthelward over hoe haar Angelsaksische en Ottoonse families zijn samengekomen:

‘Alias vero duas Aedestanus rex tali ratione misit ad Oddonem, ut quae ab eis placuisset sibi in matrimonium elegisset; cui visa melior Eadgyde, ex qua tu principium tenes nativitatis.’¹⁵⁶

Dat Mathilde van Essen zich tot haar Engelse familieleden wendde om een familiechroniek te bestellen is logisch, aangezien ze hiervoor in tegenstelling tot Mathilde van Quedlinburg niet in haar eigen abdij terecht kon. Op deze manier heeft Mathilde van Essen als opdrachtgever toch een bijdrage aan de historiografie van de Ottoonse dynastie kunnen leveren. De dynastieke lading van de kroniek wordt verder versterkt door het feit dat er een duidelijke parallel met Widukinds *Res gestae Saxonicae* (RGS) zichtbaar is. Het is aannemelijk dat de abdij van Essen een kopie van deze kroniek had.¹⁵⁷ De RGS is in drie boeken verdeeld, die ieder een voorstuk in de vorm van een brief hebben dat gewijd is aan

¹⁵² Blough, ‘Introduction’, 1.

¹⁵³ ‘Perpetuum patricius consul Fabius quaestor Ethelwerdus Mahtildi consobrinae optat in Christo’: A Letter from Æthelward, <https://epistolae.ctl.columbia.edu/letter/23739.html>, geraadpleegd op 6 juni 2025; ‘Consobrina’, Pinkster, *Woordenboek Latijn/Nederlands*, 217; volgens van Houts zijn Mathilde en Æthelward mogelijk verbonden via een broer van Alfred de Grote (c. 849-899), Æthelred I (845/848-871), alhoewel er in Van Houts kaart drie generaties tussen Æthelward en Æthelred missen. Alfred de Grote is de betovergrootvader van Mathilde: Van Houts: ‘Women and the writing of history in the early Middle ages: the case of Abbess Matilda of Essen and Aethelward’, 56; Innes, ‘Keeping it in the family: women and aristocratic memory, 700-1200’, 17.

¹⁵⁴ Matilda, abbess of Essen, <https://epistolae.ctl.columbia.edu/woman/10.html>, geraadpleegd op 6 juni 2025. Mathilde heeft deze kroniek in het latijn besteld, aangezien ze geen oudengels kon lezen. Æthelward was daarentegen weer beter in oudengels dan Latijn, wat af te lezen is uit zijn schrijfstijl, die als pretentieve wordt gezien: Houts, ‘Women and the writing of history in the early Middle ages: the case of Abbess Matilda of Essen and Aethelward’, 60, 62.

¹⁵⁵ ‘Scilicet Aelfred rex Athulfi regis filius, ex quo nos originem trahimus; (...) ex quibus ego de Etheredo rege, et tu de Aelfredo rege progeniti videmur, filiis supradicti regis Athulfi.’; ‘De notitia equidem communis prosapiae, generis quoque et migratione’, ‘Ergo prosapiam de moderna et de iteratione propinquitatis nostrae in praesenti epistola sine nexilitate exorno’: A Letter from Æthelward, <https://epistolae.ctl.columbia.edu/letter/23739.html>, geraadpleegd op 6 juni 2025; Van Houts, ‘Women and the writing of history in the early Middle ages: the case of Abbess Matilda of Essen and Aethelward’, 60; 63.

¹⁵⁶ A Letter from Æthelward, <https://epistolae.ctl.columbia.edu/letter/23739.html>, geraadpleegd op 6 juni 2025.

¹⁵⁷ Houts, ‘Women and the writing of history in the early Middle ages: the case of Abbess Matilda of Essen and Aethelward’ 62.

Mathilde van Quedlinburg.¹⁵⁸ Net zoals dat de brieven van Widukind de hoofdstukintroducties vormen in zijn RGS, vormen de vier brieven die Æthelweard aan Mathilde heeft geschreven de introducties voor de vier boeken van de *CÆ*.¹⁵⁹ Deze hoofdstukken heeft Æthelweard zelf toegevoegd: ze zijn namelijk niet in de oorspronkelijke Angelsaksische versie zichtbaar.¹⁶⁰ Elisabeth van Houts schetst het idee dat Mathilde van Essen de kroniek ter inspiratie aan Æthelweard heeft laten zien en hem de structuur heeft laten overnemen.¹⁶¹ De RGS beschrijft Mathilde van Quedlinburg namelijk als de hoedster van de Ottoonse *memoria* en door deze structuur over te nemen positioneert Mathilde van Essen zich als een soortgelijk figuur in een eigen context. Het bestellen van de kroniek in deze indeling, samen met de processiekruizen, illustreert Mathildes vastberadenheid om Essen te veranderen in een institutie die een rivaal zou zijn voor Gandersheim en Quedlinburg.¹⁶²

Uit deze analyse is gebleken dat in tegenstelling tot Mathilde van Quedlinburg, Mathilde van Essen niet exclusief haar Ottoonse identiteit benadrukte maar zich ook beriep op haar Angelsaksische familie(geschiedenis). Omdat de Ottonen Quedlinburg als voornaamste *memoria*-centrum gebruikten, functioneerde Essen in mindere mate als een spreekbuis van de Ottoonse dynastie, alhoewel uit het bestellen van de processiekruizen en de kroniek van Æthelweard wel duidelijk wordt dat ze hiernaar streefde. Doormiddel van het bestellen van de *CÆ* bracht Mathilde van Essen zichzelf namelijk direct in verband met machtige Angelsaksische koningen zoals Alfred de Grote. Voor de dynastieke legitimatie en prestige van zowel Mathilde als de abdij van Essen was dit van interessant, aangezien haar grootmoeder Edith in de Ottoonse wereld van een heilige status genoot, zoals in de *Gesta Ottonis* van Hrosvit van Gandersheim is te lezen.¹⁶³

¹⁵⁸ Houts, 'Women and the writing of history in the early Middle ages: the case of Abbess Matilda of Essen and Aethelweard', 65.

¹⁵⁹ Houts, 'Women and the writing of history in the early Middle ages: the case of Abbess Matilda of Essen and Aethelweard', 64; Matilda, abbess of Essen, <https://epistolae.ctl.columbia.edu/woman/10.html>, geraadpleegd op 4 juni 2025.

¹⁶⁰ Houts, 'Women and the writing of history in the early Middle ages: the case of Abbess Matilda of Essen and Aethelweard', 64.

¹⁶¹ Houts, 'Women and the writing of history in the early Middle ages: the case of Abbess Matilda of Essen and Aethelweard', 62.

¹⁶² Ibidem, 61.

¹⁶³ Ibidem, 55, 57

7. Conclusie en discussie

In deze scriptie is onderzocht op welke manier Mathilde van Essen en Mathilde van Quedlinburg hun positie als abdis gebruikten om tussen 966 en 1011 macht uit te oefenen en het gezag van hun families te consolideren. Aan de hand van drie deelonderzoeken kwam naar voren hoe de abdisen hun positie actief gebruikten om dynastieke belangen te behartigen en religieuze, politieke en culturele macht uit te oefenen. De mate waarin ze dat konden doen werd beïnvloed door hun plaats binnen de Ottoonse dynastie. Mathilde van Quedlinburg stond als dochter van Otto I, zus van Otto II en tante van Otto III namelijk dicht bij de keizerlijke macht en kon bij afwezigheid van haar broer zelfs plaatsvervangend regeren. Uit dit onderzoek blijkt dat Mathilde van Quedlinburg zich vanwege haar directe band minder hoefde te focussen op het legitimeren van haar macht, terwijl Mathilde van Essen daar actiever mee bezig was. Mathilde van Essen was als kleindochter van Otto I en zijn eerste vrouw Edith ook lid van de Ottoonse familie, maar bevond zich vanwege het tweede huwelijk van Otto I met Adelheid in een zijtak van de dynastie. Hierdoor stond Mathilde verder van de keizerlijke kern af, waardoor zij zich meer richtte op het bevestigen van haar autoriteit via juridische documenten en kunstpatronage. Deze scriptie heeft daarnaast ook aangetoond dat alhoewel de beide abdisen macht ontleenden aan de steun van de Ottoonse dynastie, ze op hun beurt een cruciale rol speelden in het in stand houden van de Ottoonse *memoria* en het waarborgen van de keizerlijke legitimiteit. Dit laat zien dat de relatie tussen de Ottoonse vorsten en de abdisen eerder symbiotisch dan afhankelijk was, wat de abdisen meer agency geeft dan ze voorheen in de historiografie kregen.

In hoofdstuk vier werd onderzocht hoe de beide Mathildes op politiek en juridisch vlak handelden. Het blijkt dat de abdijen de *Institutio Sanctimonialum* volgden, wat hen meer rechten gaf. Daarnaast wordt de bijzondere positie van de abdisen onderstreept door het feit dat in oorkonden de familiale banden continu aangehaald worden om de documenten te legitimeren. Uit de overgeleverde oorkonden blijkt dat Mathilde van Quedlinburg rechtstreeks toegang had tot de keizer en invloed op hem kon uitoefenen. De oorkonden gaan met name over landdonaties en het verkrijgen van privileges zoals het marktrecht en dus over de uitbreiding van haar machtsbasis. Ze gebruikte haar toegang tot de keizer dus om haar positie als abdis te versterken. Bij Mathilde van Essen is een andere trend zichtbaar, alhoewel ook zij zich continu op haar Ottoonse familieband beriep. De oorkonden waarin zij voorkomt, richten zich vooral op het herbevestigen van de bestaande rechten zoals het kiesrecht en de immuniteit van de abdij. Deze oorkonden zijn steeds na het overlijden van een vorst aangevraagd, wat wijst op een strategie om de rechten van de abdij telkens opnieuw te bevestigen. Dit verstevigde de juridische positie van de abdij van Essen en benadrukte Mathildes rol als beschermer van haar instelling.

In het vijfde hoofdstuk lag de nadruk op de politieke en diplomatieke rol van Mathilde van Quedlinburg en de manier waarop zij haar positie wist te versterken. De schaking laat zien dat

Mathilde niet alleen in staat was om haar functie als abdis succesvol uit te vullen, maar dit ook effectief wist te combineren met regentschap tijdens de afwezigheid van Otto II. Mathildes diplomatieke optreden tijdens deze crisis toont haar strategisch inzicht, en vermogen om haar autoriteit te handhaven zonder hier geweld voor te gebruiken. Ook de numismatische analyse werpt nieuw licht op de machtspositie van Mathilde van Quedlinburg. Deze scriptie heeft aangetoond dat de dateringsperiode veel smaller is dan tot dusver gedacht en dat de munt vrijwel zeker uit haar regeerperiode stamt. Dit toont aan dat Mathilde betrokken was bij het verspreiden van Ottoonse symboliek via materiële middelen zoals munten. De munt, gemodelleerd naar de Otto-Adelheidpenning, bevestigde niet alleen de verbondenheid van de abdij met de keizerlijke Ottoonse familie, maar laat ook zien dat Quedlinburg machtig genoeg was om het muntrecht te verkrijgen. Deze combinatie van diplomatiek optreden en de presentatie van Quedlinburg op munten laat zien dat Mathilde van Quedlinburg haar directe positie binnen de Ottoonse familie wist te benutten om op meerdere niveaus invloed uit te oefenen.

Verder blijkt hoofdstuk zes dat Mathilde van Essen kunst gebruikte om haar autoriteit en dynastieke banden door middel van patronage te benadrukken. Interessant is de vergelijking tussen het Otto-Mathildekruis en het Tweede Mathildekruis. Het eerste kruis toont een zelfverzekerde Mathilde met haar broer Otto in keizerlijke kleding, wat hun Ottoonse afkomst onderstreept. Het kruis laat zien dat Mathilde van Essen zoveel belang aan haar imperiale Ottoonse status hechtte, dat deze voorrang kreeg op haar status als abdis. In contrast daarmee is het tweede kruis veel soberder van toon en beeldtaal. Dit kruis werd door Theophanu voltooid en reflecteert de veranderende politieke context, waarin het dynastieke zelfbewustzijn is vervangen voor meer onderdanige religieuze symboliek. Daarnaast heeft dit hoofdstuk laten zien dat Mathilde van Essen niet alleen de Ottoonse *memoria* actief ondersteunde, maar zich ook bezig hield met de Angelsaksische erfenis van haar grootmoeder Edith zoals in de *Chronicon Aethelwardi* zichtbaar is. Door deze dubbele focus onderscheidde Mathilde van Essen zich van haar nicht. Waar Mathilde van Quedlinburg als directe afstammeling de kern van de Ottoonse *memoria* vormde, creëerde Mathilde van Essen een eigen ruimte waarin ze de herinnering aan haar beide families kon combineren. De vergelijking met de *Res gestae Saxonicae* toont aan dat Mathilde van Essen haar macht versterkte door zich te presenteren als een vergelijkbare hoedster van de (Ottoonse) *memoria* net zoals Mathilde van Quedlinburg, maar dit op een eigen manier invulde.

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat de Mathildes op een eigen manier hun positie en afkomst gebruikten om macht uit te oefenen en het gezag van hun families te consolideren. Het werpt bovendien een nieuw licht op het historiografisch debat over vrouwelijke machthebbers in de middeleeuwen. Mathilde van Quedlinburg was politiek actief en wist haar abdij te verrijken met privileges. Omdat ze al in het hart van de dynastieke macht stond hoefde ze haar gezag minder te legitimeren dan Mathilde van Essen, waardoor ze zich meer kon richten op het uitbreiden van deze macht. Mathilde van Essen stond daarentegen wel verder buiten de keizerlijke kern, maar ontwikkelde eigen strategieën die haar positie bevestigden. Ze maakte gebruik van oorkonden, kunst en religieuze

symboliek om haar gezag te legitimeren. Via zorgvuldige documentatie en patronage presenteerde ze zich als een belangrijk dynastiek figuur, die niet alleen de Ottoonse maar ook de Angelsaksische memoria levend hield.

De bevindingen van deze scriptie dragen bij aan een bredere discussie over vrouwelijke macht in de middeleeuwen en de rol van religieuze instellingen in dynastieke politiek. Dankzij de vergelijking tussen Mathilde van Quedlinburg en Mathilde van Essen wordt het duidelijk dat de abdisen actief politieke, juridische en culturele macht uitoefenden. Dit versterkt het inzicht dat de vrouwelijke abdisen van de Ottoonse dynastie een cruciale rol speelden in het machtsbehoud van de Ottoonse dynastie. Door Mathilde van Essen beter te bestuderen laat dit onderzoek daarnaast zien dat vrouwen die zich niet in het directe centrum van de macht bevonden ook aanzienlijke macht konden uitoefenen, wat een tegenwicht biedt aan traditionele mannelijke en koningsgerichte historiografie. Deze scriptie sluit daarmee aan bij recente publicaties die niet alleen de positie van vrouwen in de middeleeuwen beter bestuderen, maar ook meer naar hun agency kijken.

Tenslotte onderstreept deze scriptie het belang van onderzoek naar de Ottoonse abdisen. Waar deze vrouwen in de 20^e eeuw nauwelijks bestudeerd werden, is er tegenwoordig steeds meer aandacht voor vrouwelijke religieuze leiders binnen politieke en culturele netwerken in de vroege middeleeuwen. Na tot dusver een kleine rol te hebben gespeeld in de historiografie is Mathilde van Essen in deze scriptie beter bestudeerd. Vanwege de beperkte omvang van deze scriptie is dit slechts een aanzet die in vervolgonderzoek verder uitgewerkt kan worden. Zo is er in deze scriptie maar een oorkonde voor Mathilde van Essen besproken, terwijl er meer overgeleverd zijn. Ook kan er meer gekeken worden naar de materiële kant van de oorkonden en is het interessant om de agency van andere Ottoonse abdisen te bestuderen die regeerden tijdens de overgang van de Ottoonse naar de Salische periode. Een voorbeeld hiervan zijn de kinderen van Mathilde van Lotharingen (979-1025), de dochter van Theophanu, waarvan zes dochters abdis van verschillende abdijen waren.¹⁶⁴ Hoe handhaafden zij hun Ottoonse identiteit tijdens deze periode?

¹⁶⁴ 1) Adelheid, abdis van Nivelles (overleden rond 1011); 2) Ida, abdis van st. Maria in Gandersheim en St. Maria im Kapitol in Keulen (c. <1025-1060); 3) Mathilde, abdis van Dietkirchen en Villich (overleden rond 1021); 4) Theophanu, abdis van Essen en Gerresheim (c.997-1058), 5) Hadwig, abdis van Dietkirchen, Vilich en Neuss; Sophia, abdis van het Mariaklooster in Mainz (d.1031/1038).

Bibliografie

Primaire bronnen

Æthelweard, *Chronicon Æthelweardi*, vert. A. Campbell (Edinburgh 1962).

A letter from Aethelweard, <https://epistolae.ctl.columbia.edu/letter/23739.html>, geraadpleegd op 18 april 2025.

A Letter from Widukind, <https://epistolae.ctl.columbia.edu/letter/23743.html>, geraadpleegd op 14 juni 2025.

A Letter from Widukind, <https://epistolae.ctl.columbia.edu/letter/23745.html>, geraadpleegd op 14 juni 2025.

Kluge, *Deutsche Münzgeschichte von der Späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier*, 138: munt 44 (Otto-Adelheidpenning).

Martina Giese (ed.), *Die Annales Quedlinburgenses*, MGH SS rer. Germ 72 (Hannover, 2004).

Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser, Erster Band: die Urkunden Konrad I. Heinrich I. Und Otto I. (Hannover 1879-1884).

Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser, Zweiten Bandes Erster Theil: die Urkunden Otto Des II. (Hannover 1888).

Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser, Zweiten Bandes Zweiter Theil: die Urkunden Otto Des III. (Hannover 1893).

Monumenta Germaniae Historica: die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser, dritter Band: die Urkunden Henrichs II. und Arduins (Hannover 1900-1903).

Munt Adela van Opladen, vitrine kast 7 – ‘muntschatten’, tentoonstelling *Het jaar 1000*, Rijksmuseum van Oudheden.

Thietmar van Merseburg, *Chronicon Thietmari*, vert. D.A. Warner (Ottonian Germany. The Chronicon of Thietmar of Merseburg; Manchester 2001).

Widukind van Corvey, *Res Gestae Saxonicae, Die Sachsengeschichte*, vert. Ekkehard Rotter en Bernd Schneidmüller (Stuttgard 1981).

Literatuurlijst

- Althoff, G., *Adels- und Königsfamilien im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung. Studien zum Totengedenken der Billunger und Ottonen* (München 1984).
- Audebrand, J., 'Empresses and abbesses: Ottonian dominae imperiales (tenth and eleventh centuries)', vert. Marian Rothstein *The gender of independence* 1:53 (2021) 237-260.
- Bachrach, D.S., 'Royal Justice, Freedom, and Comital Courts in Ottonian Germany', *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 137 (2020) 1-51.
- Bernhardt, J.W., *Itinerant Kingship and Royal Monasteries in Early Medieval Germany, c. 936-1075* (Cambridge 2002).
- Beuckers, K.G., 'Das Otto-Mathilden-Kreuz im Essener Münsterschatz. Überlegungen zu Charakter und Funktion des Stifterbildes' in: Katrinette Bodarwé en Thomas Schilp eds., *Herrschaft, Liturgie und Raum. Studien zu mittelalterlichen Geschichte des Frauenstifts Essen*. Essener Forschungen zum Frauenstift, Band 1 (Essen 2002) 51-80.
- Bitel, L.M., *Women in Early Medieval Europe 400-1100* (Cambridge 2002).
- Bley, C., 'Of Donors and Patrons: The Abbey of St. Servatius in Quedlinburg as a Site of Remembrance, Distinction and Representation' in: Karen Blough ed., *A Companion to the Abbey of Quedlinburg in the Middle Ages* (Leiden 2023) 279-307.
- Blough, K., 'The Abbatial Effigies at Quedlinburg: A Convent's Identity Reconfigured' *Gesta* 47:2 (2009) 147-169.
- Blough, K., 'Introduction' in: Karen Blough ed., *A Companion tot he Abbey of Quedlinburg in the Middle Ages* (Leiden 2023) 1-14.
- Blough, K., 'Abbatial Effigies and Conventual Identity at St. Servatius, Quedlinburg' in: Karen Blough ed., *A Companion to the Abbey of Quedlinburg in the Middle Ages* (Leiden 2023) 181-222.
- Brown, R.P., Wailes, S.L. eds., *A Companion to Hrosvit of Gandersheim (fl.960). Contextual and Interpretive Approaches* (Leiden 2013).
- Brubaker, L., en Tobler, H., 'The Gender of Money: Byzantine Empresses on Coins (324-802)' *Gender and History* 12:3 (2000) 572-594.
- Caskey, J., 'Medieval Patronage & Its Potentialities' in: Colum Hourihane ed., *Patronage, Power & Agency in Medieval Art* (Philadelphia PA, 2013) 3-30.

- Cochelin, I., 'Monastic Daily Life (c.750-1100): A Tight Community Shielded by an Outer Court' in: Alison I. Beach en Isabelle Cochelin eds., *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West* (Cambridge 2020) 542-560.
- Ennen, E., *Frauen im Mittelalter* (München 1985).
- Feld, H., *Frauen des Mittelalters. Zwanzig geistige Profile* (Keulen 2000).
- Ferrante, J., 'Public Postures and Private Maneuvers: Roles Medieval Women Play' in: Mary Erler en Maryanne Kowaleski eds., *Women and Power in the Middle Ages* (Athens GA 1988) 213-229.
- Fleckenstein, J., *Die Hofkapelle der deutschen Konig, T.2, Die Hofkapelle im Rahmen der Ottonische-Salischen Reichskirche. Schriften der MGH 16/11.* (Stuttgart 1966).
- Gardner, H., Kleiner, F.S., *Gardner's Art Through the Ages vol. I* (15e editie; Boston MA, 2017)
- Greer, S., *Gandersheim and Quedlinburg, c.852-1024: the development of royal female monasteries in Saxony* (proefschrift, Universiteit van St. Andrews 2017).
- Greer, S., *Commemorating Power in Early Medieval Saxony. Writing and Rewriting the Past at Gandersheim and Quedlinburg* (Oxford 2021).
- Heidecker, K., 'Introduction' in: Idem, *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society*, 1-12.
- Hoffmann, H., *Schreibschulen und Buchmalerei. Handschriften und Texte des 9.-11. Jahrhunderts* (Hannover 2012).
- Houts van, E., 'Women and the writing of history in the early Middle Ages: the case of Abbess Matilda of Essen and Aethelweard', *Early Medieval Europe* 1:1 (1992) 53-68.
- Innes, M. en McKitterick, R., 'The Writing of History' in: Rosamond McKitterick ed., *Carolingian culture: emulation and innovation* (Cambridge ?) 193-220.
- Innes, M., 'Keeping it in the Family: Women and Aristocratic Memory, 700-1200' in Elisabeth van Houts ed., *Medieval Memories. Men, Women and the Past, 700-1300* (Essex 2001).
- Jestice, P.G., *Imperial Ladies of the Ottonian Dynasty. Women and Rule in Tenth-Century Germany* (Cham 2018).
- Keller, H., *Ottonische Königsherrschaft: Organisation und Legitimation königlicher Macht* (Darmstadt 2002).
- Kluge, B., *Deutsche Münzgeschichte von der Späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier* (Sigmaringen 1991).

- Leyser, K.J., *Rule and Conflict in an Early Medieval Society. Ottonian Saxony* (Londen 1979).
- Leyser, K.J., 'Ottonian Government', *The English Historical Review* 96:381 (1981) 721-753.
- Leyser, K.J., 'Die Ottonen und Wessex' in: Karl Hauck ed., *Frühmittelalterliche Studien band 17* (Berlijn 1983) 73-97.
- Maclean, S., *Ottonian Queenship* (Oxford 2017).
- Marlow, C., *Die Quedlinburger Äbtissinnen im Hochmittelalter. Das Stift Quedlinburg in Zeiten der Krise und Wandels bis 1137* (proefschrift, Otto von Guericke Universiteit Magdeburg 2017).
- Mcnamara, J.A., Wemple, S., 'The Power of Women Through the Family in Medieval Europe, 500-1100' in: Mary Erler en Maryanne Kowaleski eds., *Women and Power in the Middle Ages* (Athens GA 1988) 83-101.
- Mehl, M., 'Bracteates of the Abbesses of Quedlinburg: Romanesque Craftwork of Great Quality' in: Karen Blough ed., *A Companion to the Abbey of Quedlinburg in the Middle Ages* (Leiden 2023) 223-234.
- Mersch, K.U., 'Stifterinnenbilder im Kontext gemeinschaftlicher Tradition. Essen und Quedlinburg im Vergleich.' in *Pro remedio et salute anime peragemus: Totengedenken am Frauenstift Essen im Mittelalter* (2008) 213-230.
- Mersch, K.U., 'Quedlinburg Abbey's Medieval History in Ever-Changing Political and Religious Frameworks: A Survey' in: Karen Blough ed., *A Companion to the Abbey of Quedlinburg in the Middle Ages* (Leiden 2023) 15-46.
- Mersiowsky, M., 'Towards a Reappraisal of Carolingian Sovereign Charters' in: Karl Heidecker ed., *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society* (Turnhout 2000) 15-26.
- Monnas, L., 'Some Medieval Colour Terms for Textiles' in: Robin Netherton en Gale R. Owen-Crocker eds., *Medieval Clothing and Textiles 10* (Martlesham 2014) 25-57.
- Müller-Mertens, E., *Die Reichsstruktur im Spiegel der Herrschafts Praxis Otto des Großen* (Berlijn 1980).
- Müller-Wiegand, D., *Vermitteln – Beraten – Erinnern. Funktionen und Aufgabenfelder von Frauen in der ottonischen Herrscherfamilie (919-1024)* (Kassel 2005).
- Nelson, J.L., 'Gender and Genre in Women Historians of the Early Middle Ages' in: idem, *The Frankish World* (London 1996) 183–197.

- Parisse, M., 'Die Frauenstifte und Frauenklöster in Sachsen vom 10. Bis zur Mitte des 12. Jahrhunderts' in: Stefan Weinfurter en Frank Martin Siefarth eds., *Die Salier und das Reich. Band 2: Die Reichskirche in der Salierzeit* (Speyer 1991) 465-501.
- Pinkster, H., ed., *Woordenboek Latijn/Nederlands* (Amsterdam 2009).
- Popp, C., 'For the Living and the Dead: Memorial Payers of the Quedlinburg Canonesses in the High Middle Ages' in: Karen Blough ed., *A Companion to the Abbey of Quedlinburg in the Middle Ages* (Leiden 2023) 122-141.
- Ranft, P., *Women in Western Intellectual Culture, 600-1500* (New York 2002).
- Robb, D.M., *The Art of the Illuminated Manuscript* (Cranbury NJ 1973).
- Roggebrand, C.; Bonjour, S. & Mügge, L.M., 'Gender in het curriculum: marginaal of integraal?' *Tijdschrift voor Genderstudies* 19:2 (2016) 127-140.
- Semmler, J., 'Corvey und Herford in der benediktinischen Reformbewegung des. 9. Jahrhundert', *Frühmittelalterliche Studien* 4 (1970) 299-319.
- Seibert, H., 'Libertas und Reichsabtei. Zur Klosterpolitik der salischen Herrscher' in: Stefan Weinfurter en Frank Martin Siefarth eds., *Die Salier und das Reich. Band 2: Die Reichskirche in der Salierzeit* (Speyer 1991) 503-569.
- Stahl, A.M., 'Coinage in the Name of Medieval Women' in: Joel Rosenthal ed., *Medieval Women and the Sources of Medieval History* (Athens GA, 1990) 321-337.
- Struve, T., 'Die Stellung des Königtums in der politischen Theorie der Salierzeit' in: Stefan Weinfurter en Frank Martin Siefarth eds., *Die Salier und das Reich. Band 3: Gesellschaftlicher und Ideengeschichtlicher Wandel im Reich der Salier* (Speyer 1991) 503-569.
- Tibbetts Schulenburg, J., 'Female Sanctity: Public and Private Roles, ca. 500-1100' in: Mary Erler en Maryanne Kowaleski eds., *Women and Power in the Middle Ages* (Athens GA 1988) 102-125.
- Wangerin, L., 'The governance of Ottonian Germany in historiographical perspective' *History Compass* 15:e12367 (2017) 1-10.
- Wangerin, L., *Kingship and Justice in the Ottonian Empire* (Ann Harbor MI, 2019).
- Warner, D.A., 'Rituals, Kingship and Rebellion in Medieval Germany' *History Compass* 8:10 (2010) 1209-1220.
- Willemsen, A., *Het jaar 1000: Nederland in het midden van de middeleeuwen* (Leiden 2023).
- Willmes, P., *Der Herrscher- 'Adventus' im Kloster des Frühmittelalters* (München 1976).

Digitale bronnen

Die Dresdner Handschrift der Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg, <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/df/122710/1>, geraadpleegd op 18 april 2025.

Evangeliar Otto III, - BSB Clm 4453, <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00096593?page=40>, geraadpleegd op 30 mei 2025.

Lindau Gospels, <http://www.themorgan.org/collection/lindau-gospels>, geraadpleegd op 30 mei 2025.

Matilda, abbess of Essen, <https://epistolae.ctl.columbia.edu/woman/10.html>, geraadpleegd op 6 juni 2025.

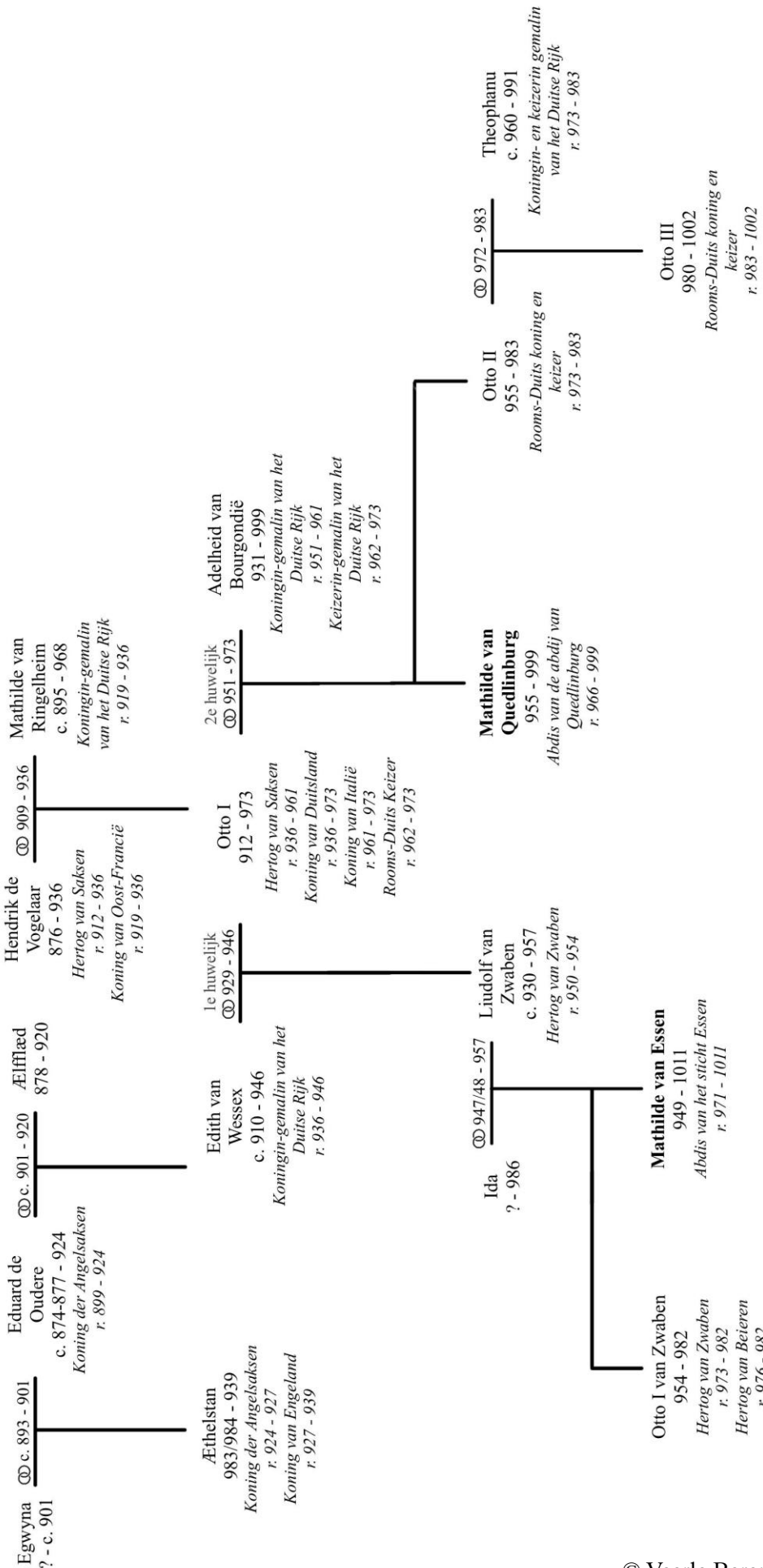
Matilda, abbess of Quedlinburg; <https://epistolae.ctl.columbia.edu/woman/11.html>, geraadpleegd op 18 april 2025.

Thietmar of Merseburg 975-1018, <https://www.medieval.eu/thietmar-of-merseburg-975-1018/>, geraadpleegd op 18 april 2025.

Appendix A: Stamboom van de Ottoonse abdissen (gesimplificeerd)

Stamboom
Mathilde van Quedlinburg & Mathilde van Essen

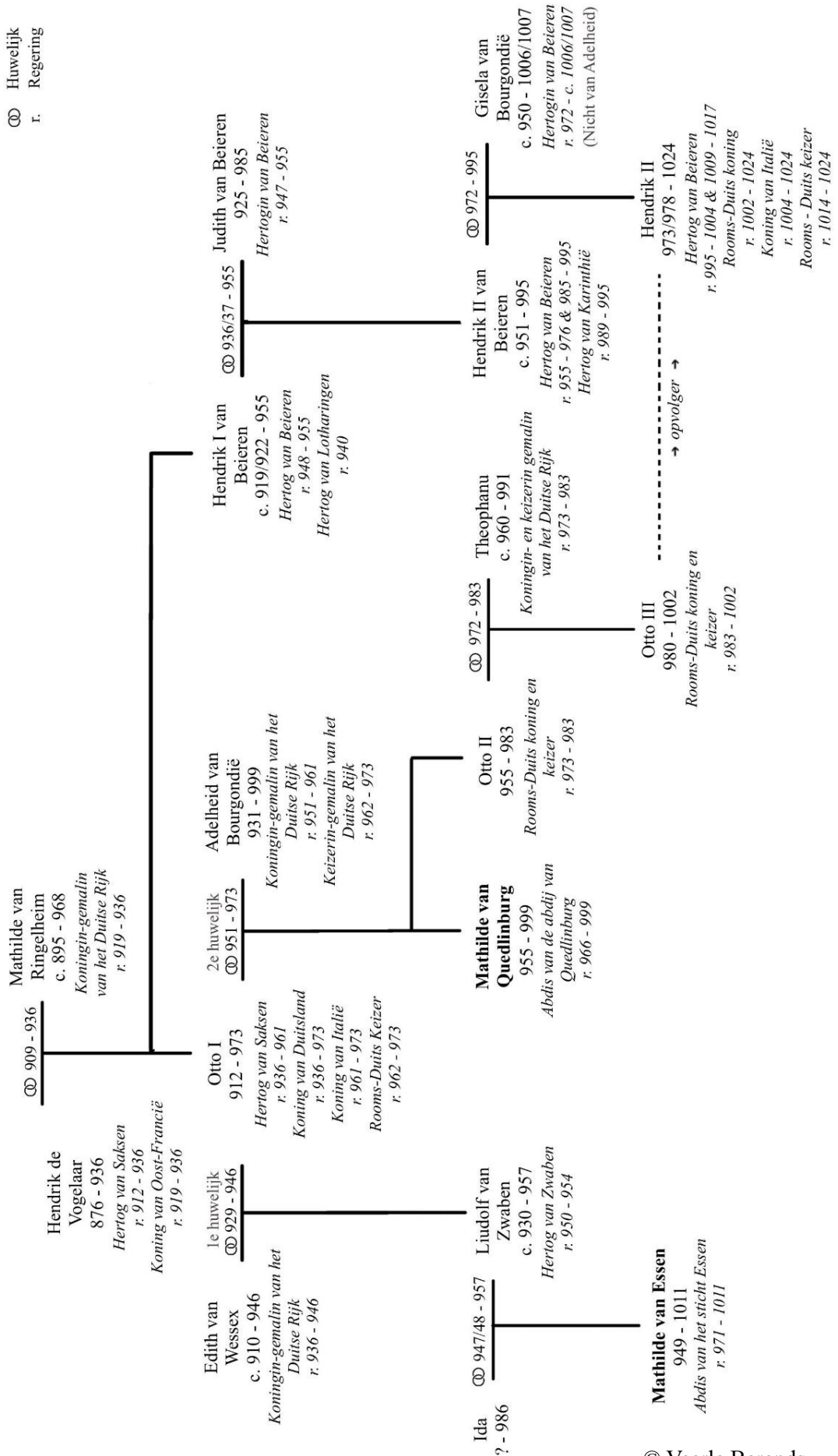
Legenda:
 ♂ Huwelijk
 r. Regering



Appendix B: Stamboom Ottoonse/Liudolfingische opvolgers (gesimplificeerd)

Stamboom
Ottoonse/Liudolfingische troonopvolgers

Legenda:
 ♂ Huwelijk
 r. Regering



Appendix C: Oorkondentabel Mathilde van Quedlinburg en Mathilde van Essen

Tabel 1: Overzicht van het aantal oorkonden per abdis per vorst

<i>Jaar:</i>	<i>Mathilde van Quedlinburg</i>	<i>Mathilde van Essen</i>	<i>Vorst:</i>
966	0	1	Otto I
973	0	1	Otto II
974	2	0	Otto II
975	2	0	Otto II
978	1	0	Otto II
985	3	0	Otto III
987	1	0	Otto III
993	1	1	Otto III
994	1	0	Otto III
995	2	0	Otto III
997	0	1	Otto III
1003	0	2	Hendrik II
<i>Totaal:</i>	<i>13</i>	<i>6</i>	-

Tabel 2: Overzicht van de tijdsverschillen tussen het overlijden van de vorst en het vervaardigen van de oorkonden

<i>Vorst (oorkonde)</i>	<i>Overlijden oude vorst</i>	<i>Kroning nieuwe vorst</i>	<i>Datum vervaardiging:</i>	<i>Tijdsverschil tussen het overlijden en de vervaardiging</i>
<i>Otto II</i>	07-05-973	07-05-973	23-07-973	2 maanden en 16 dagen
<i>Otto III</i>	07-12-983	25-12-983	05-02-993	9 jaar, 1 maand en 29 dagen
<i>Hendrik II</i>	23-01-1002	07-06-1002 ¹⁶⁵	23-02-1003	1 jaar en 1 maand

¹⁶⁵ Hendrik II moest eerst andere troonpretendenten verslaan voor zijn kroning.

Appendix D: Het Otto-Mathildekruis¹⁶⁶



¹⁶⁶ Het Otto-Mathildekruis; onbekend; Essen; c.982; hout, bladgoud, émail-cloisonné; 44.5cm x 29.5 cm; Essener Domschat.

Appendix E: Donorplaat van het Otto-Mathildekruis¹⁶⁷



¹⁶⁷ Donorplaat van het Otto-Mathildekruis; onbekend; Essen; c.982; émail-cloisonné; onbekend; Essener Domschat.

Appendix F: Het tweede Mathildekruis¹⁶⁸



¹⁶⁸ Het Tweede Mathildekruis; onbekend; Essen; c.1000-1050; hout, bladgoud, émail-cloisonné; 45cm x 30.5 cm; Essener Domschat.

Appendix G: Donorplaat van het tweede Mathilde kruis¹⁶⁹



¹⁶⁹ Donorplaat van het Tweede Mathildekruis; onbekend; Essen; c.1000-1058; émail-cloisonné; onbekend; Essener Domschat.

Appendix H: Het Theophanu Evangeliarium¹⁷⁰



¹⁷⁰ Theophanu-Evangeliar; onbekend; Essen; c.1039-1058; hout, bladgoud; onbekend; Essener Domschat.